
A halálbüntetésre vonatkozó magyarországi szabályozás a rendes és a rendkívüli büntetőjogban a II. világháborút követő években, valamint az államszocializmus első évtizedében

TÓTH J. ZOLTÁN*

A halálbüntetés Magyarországon az államalapítástól kezdve *poena ordinariának* számított; az emberi élet tisztelete részben a középkor és a kora újkor vallásos felfogásából, részben pedig az élet értéktelenségéből fakadóan nem játszott szerepet a büntető jogalkalmazásban.¹ A mai értelemben vett humanitás megjelenése a felvilágosult abszolútizmus korszakára tehető, majd a reformkortól kezdődően a halálbüntetés, mint szankció a gyakorlatban ténylegesen is kivételes büntetési nemmé vált.² A Csemegi-kódex hatályba lépését³ követően ezen jogkövetkezmény alkalmazására csak kivételesen került sor, mely felvetette annak lehetőségét,

* Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet, egyetemi tanársegéd

¹ Az emberi élet azért nem számított különösebb értéknek, mert a középkorban a különböző halálos járványok és egyéb betegségek miatt az átlagéletkor igen alacsony volt; a gyermekek több mint fele meg sem érte a felnőttkort, de a felnőttek jó része sem élt 35-40 évnél tovább. Ilyen körülmények között pedig, amikor a halál természetes módon is bármikor bekövetkezhetett, nem számított szenzációnak, rendkívüli vagy esetleg felháborító dolognak egy-egy ember (pláne egy bűnöző) hirtelen elhalálózása. Ehhez járult hozzá a vallási ok. A katolikus egyház felfogása és ennek hatására az emberek általános világszemlélete szerint a földi élet nem más, mint az 'igazi', a túlvilági élet előfutára, siralomvölgy, melynek az örök mennyországi (vagy pokolbeli) léthez képest nincs jelentősége. Az ember földi halála tehát pusztán egy elkerülhetetlen lépés az örök boldogság vagy kárhozat felé; sőt a bűnözők kivégzésének pont az a célja, hogy „megtisztítsa” a vétkeket a büntől, és ezzel az üdvözülésüket biztosítsa. Ez (és persze a minél nagyobb mértékű elrettentés, a potenciális bűnözőkben való minél nagyobb félelem keltése) volt az alapja a kivégzések különösen kegyetlen mivoltának is. A büntől ugyanis csak a szenvedés által lehet megtisztulni; minél nagyobb a bűn, annál nagyobb szenvedést kell elviselni annak 'lemosásához'. Ennek alapján pedig bizonyos személyekkel (például az 'ördög cimboráival': boszorkányokkal, hitszegőkkel, istenkáromlókkal, paráznákkal stb.) szemben a kivégzések azon módjait alkalmazták előszeretettel, amelyek a pusztas szenvedés mellett önmagukban is rendelkeztek ilyen „tisztító” jelleggel (például máglyahalál, vízbefojtás, élve eltemetés stb.).

² „...míg más műveltebb nemzeteknél évenként 10–50, Ausztriában [...] évenként 22 ember múlt ki verpadon, mi, 1837-ben, ugyanazon szabadságot s békét birtuk két ember' vére útján...” Idézi Szemere Bertalan: *A büntetésről s különösbbe a halálbüntetésről*, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1990, 194. o. A statisztikai adatok részletesebb ismertetését pedig lásd *uo.*182-194. o.

³ Az első magyar büntető törvénykönyvet 1878-ban fogadták el, hatályba azonban csak 1880. szeptember 1-jén lépett.

hogy a közeljövőben a halálbüntetés teljesen megszüntethető legyen.⁴ Azonban az I. világháború és az azt követő forradalmak, később pedig a II. világháború közbejöttével ez a cél pusztán vágy maradt, és a kapitális szankció alkalmazási körének, valamint tényleges alkalmazásának radikális növekedését figyelhetjük meg. Mindezek következtében az élethez való jogról alkotott felfogásban egyfajta visszarendeződés következett be, amely (más okok mellett) kihatott az államszocializmusnak a halálbüntetéshez való viszonyára is. Jelen tanulmány ez utóbbi korszakoknak, vagyis a II. világháborút követő másfél-két évtizednek a halálbüntetéssel kapcsolatos szabályozását kívánja ismertetni.

I. A halálbüntetés a II. világháború utáni években

A II. világháború büntetőjogára – amellet persze, hogy a Csemegi-kódex rendelkezései is hatályban voltak⁵ – jellemző volt a statáriális bíráskodás igénybe vétele, ez (mármint a rögtönítélő bíráskodás) azonban legalább valamiféle jogot előfeltételezett; 1944. október 15-étől, Horthy sikertelen kiugrási kísérletétől és a nyilas hatalomátvételtől azonban a jog, mint olyan, maga is megszűnt létezni. Ehhez képest mindenképpen pozitív fejleménynek tekinthető, hogy az ország német és nyilas uralom alól való fokozatos felszabadulásával a jog újra előtérbe lép: 1944. december 21-én Debrecenben összeül az Ideiglenes Nemzetgyűlés, amely másnap, december 22-én megválasztja az Ideiglenes Nemzeti Kormányt⁶ (a miniszterelnök [Dálnoki] Miklós Béla lesz), illetve felhatalmazást ad számára a helyzet stabilizálása, a közigazgatás újjászervezése, az ellátás biztosítása, a közbiztonság és a közrend helyreállítása, valamint a háborús és népellenes bűnösök letartóztatása és felelősségre vonása érdekében szükséges intézkedések megtételére. E felhatalmazás alapján a kormány – első intézkedéseinek egyikeként – 1945. január 25-én kibocsátja a népbíráskodásról szóló 81/1945.,⁷ majd április 27-én az 1.400/1945.,⁸ augusztus 1-jén pedig az 5.900/1945.⁹ M. E. számú rendeletet,¹⁰ amelyek a háborús

⁴ 1881 és 1898 között a törvényszékek ugyan elsőfokon összesen 223 (évi átlagban 12) halálbüntetést szabtak ki, ezeket azonban a Kúria mindössze 34 esetben hagyta jóvá (ez ebben az időszakban évi átlagban 2 kivégzést jelentett). Továbbá 1895 és 1899 között a Kúria egyetlen halálos ítéletet sem erősített meg, 1896 és 1900 között pedig egyetlen kivégzést sem hajtottak Magyarországon végre. Vö. pl.: Balás Elemér: *A halálbüntetésről*, Révai és Salamon Könyvnyomdája, Budapest, 1900, 12-16. o.

⁵ A kódex maga a halálbüntetést két esetben írta elő: a felségsértés legsúlyosabb formái, nevezetesen a király meggyilkolása, szándékos megölése vagy ezek kísérlete (126. § 1. pont), valamint gyilkosság (278. §) esetén.

⁶ Az Ideiglenes Nemzetgyűlés egyúttal „a magyar állami szuverénitás kizárólagos képviselőjévé” nyilvánítja magát, majd – megalapozva saját legitimitását – ezen határozatát az 1945. évi I. törvénnyel törvényerőre emeli.

⁷ Hatályba lépett 1945. február 5-én.

⁸ A hatályba lépés napja 1945. május 1.

⁹ Ez a rendelet 1945. augusztus 5-én lépett hatályba, és pusztán a távollévő terhelt elleni eljárást szabályozta. Ennek értelmében az ilyen vádlott ellen is le lehetett folytatni az eljárást, és ki lehetett szabni akár halálbüntetést is; ha pedig az illető kézre került, nyilvános tárgyaláson ki kellett hallgatni, és ennek eredményéhez képest a korábbi (tehát az elítélt távollétében tartott) főtárgyaláson hozott (akár

és emberiség elleni bűntetteket, valamint az ilyen cselekmények elkövetőivel szemben irányadó eljárási szabályokat tartalmazzák; végül mindezen jogszabályokat (valamint a közhivatalnokok munkafegyelmének fokozottabb biztosítása tárgyában kibocsátott 6.750/1945. M. E. számú rendeletet) az 1945. szeptember 16-án kihirdetett és hatályba lépett 1945. évi VII. törvény törvényerőre emeli. Ezek a normák azért különösen fontosak, mert azok alapján ezeket vontak felelősségre különböző háborús és népellenes bűntettek miatt, sok 'főbűnöst' pedig kivégeztek.¹¹

A 81/1945. kormányrendelet értelmében elsősorban azon háborús bűnösöket lehetett halállal (12. §) is büntetni, akik elősegítették Magyarország háborúba való bekapcsolódását, megakadályozták a fegyverszünet megkötését, vezető szerepet töltek be a nyilas mozgalomban, a megszállott vagy a visszacsatolt területek lakosságával, illetve a hadifoglyokkal kegyetlenkedtek, azokat ok nélkül kivégeztették vagy megkínóztatták.¹² Ezek voltak a háborús főbűnösök, de emellett azok az egyszerű, nem vezető szerepet betöltő emberek is szembenézhettek ezzel a szankcióval [14. § (3)-(4) bek.], akik magyar állampolgár létükre a német hadsereg vagy biztonsági szolgálat (SS., Gestapo stb.) kötelékébe léptek (12. § 4. pont), ha e cselekményük, illetve az ezen szervezetben való szolgálatuk eredményeképpen magyar állampolgár(ok) halálát okozták, a magyar honvédség ellen harcoltak avagy egyes

halálos) ítéletet (külön tárgyalás tartása nélkül) jóvá lehetett hagyni, vagy új főtárgyalást is el lehetett rendelni.

¹⁰ Ezek a jogszabályok visszaható hatállyal bírtak, vagyis azon bűncselekmények tekintetében is alkalmazandók voltak, amelyek életbe lépésük előtt követték el.

¹¹ A népbíróságok már 1945 februárjában megkezdtek működéssüket, és a legaktívabb (a budapesti) népbíróság már ekkor egyre-másra hozta a halálos ítéleteket. Összesen mintegy hatvanezer (nem csak háborús bűnökkel vádolt) ember állt a népbíróságok előtt, akiknek a többségét elítélték, sokukat halálra; a halálos ítéletet 189 emberen hajtották végre. Lásd Szincsik Tibor: *Történelmi kronológia*, Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 1998, 436. o. Megjegyzendő, hogy – mivel statisztikai adatszolgáltatás 1945 és 1951 között nem volt – ezek az adatok nem teljesen megbízhatók. Ezt mutatja az is, hogy Lukács Tibor a népbírósági eljárásban halálra ítélték és ténylegesen kivégezettek számát 180-ra, Major Ákos, a NOT akkori elnöke pedig 194-re vagy 197-re teszi. Ez utóbbi hivatkozásokat lásd: Horváth Tibor (szerk.): *A halálbüntetés megszüntetése Magyarországon*, Dokumentumgyűjtemény, Miskolc, Halálbüntetést Ellenzők Ligája, 1991, 42. o. A népbíróság által halálra ítélt és kivégezett háborús és népellenes bűnösök közül a leghíresebbek Szálasi Ferenc „nemzetvezető”, illetve Bárdossy László, Imrédy Béla és Sztójay Döme egykori miniszterelnökök voltak.

¹² A rendelet eredeti szövege szerint azt kell háborús bűnösként akár halállal is sújtani, „aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását vezető állásban kifejtett tevékenységével vagy magatartásával elősegítette” [11. § 1. pont (1) bek.]; „aki a fegyverszünet megkötését erőszakkal vagy befolyásának felhasználásával megakadályozni igyekezett” (11. § 3. pont); „aki vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzésére irányuló lázadáshoz, a hatalom megtartásához vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas kormányzatban, közgazdaságban vagy honvédelem keretében életét fenyegető kényszerű szükség nélkül vezető állást vállalt (vezető állás alatt miniszteri, államtitkári, főispáni, főpolgármesteri, hadseregarancsnoki, hadtestparancsnoki vagy hasonló fontosságú állást kell érteni)” (11. § 4. pont); valamint „aki a megszállott területek lakosságával vagy a hadifoglyokkal való bánás tekintetében a háborúra vonatkozó nemzetközi jogszabályokat súlyosan megsértette, vagy a visszacsatolt területek lakosságával a reábizott hatalommal visszaélve, kegyetlenkedett, vagy aki általában felbujtója, tettese vagy részese volt emberek törvénytelen kivégzésének vagy megkínzásának” (11. § 5. pont).

személyeknek vagy csapatoknak a Vörös Hadsereghez való átállását megakadályozták; illetve akik rendszeresen vagy jutalom ellenében valamilyen német alakulatnak „a magyarság érdekeit sértő” adatokat szolgáltatottak vagy részükre besúgóként működtek (12. § 5. pont). Ami az eljárási szabályokat illeti: ezen büntettek elbírálása a rendelet 20. §-a értelmében a népbíróságok, mint különleges bíróságok¹³ hatáskörébe tartozott,¹⁴ ideértve a fiatakorúak elleni eljárásokat is (azzal, hogy fiatakorúval szemben halálbüntetés nem volt kiszabható).¹⁵ Minden törvényszék székhelyén működött népbíróság (néhol több tanáccsal is), amely öttagú tanácsban járt el. Minden tanácsban a Szegeden, 1944 decemberében megalakított Magyar Nemzeti Függetlenségi Front egy-egy (összesen öt) pártjának¹⁶ egy-egy delegáltja¹⁷ kapott helyet;¹⁸ ám a szakszerűség biztosítása végett mellettük – igaz,

¹³ A népbíróság a rendes bíróságtól elkülönült szervezettel és feladatkörrel rendelkezett, eljárására pedig speciális szabályok vonatkoztak. Nem ez volt azonban ebben az időszakban az egyetlen ilyen, halálbüntetés kiszabására is jogosult szerv; a népbíróságok mellett ugyanis szintén különleges bíróságokként funkcionáltak a rögtönítélő bíróságok, a haditörvényszékek és a munkásbírákból álló uzsorabíróságok is (ezekről a későbbiekben lesz szó).

¹⁴ A rendelet értelmében ugyancsak a népbíróságok voltak jogosultak eljárni azokkal szemben, akik az állami és társadalmi rend felforgatására irányuló állam elleni büntettet (1921. évi III. tc. 1-5. §§), a kémkedést kivéve hűtlenséget (1930. évi III. tc. 58-59. §), lázadást (1878. évi V. tc. 152-162. §§), „az alkotmány, a törvény, a hatóságok vagy a hatósági közegek elleni izgatás” büntetést [1878. évi V. tc. 172. § (1) bek.], illetve ezen deliktumokkal kapcsolatos más bűncselekményt (az életet, egészséget, testi épséget, személyes szabadságot sértő vagy veszélyeztető valamely büntettet, illetve rongálást, gyújtogatást, vízáradás okozását, valamint vaspályák, hajók, távirdek megrongálását és egyéb közveszélyű cselekményeket) követték el, de ez utóbbi esetben csak akkor, „ha a cselekmény politikai jellegű és a Bp. szerint illetékes ügyészség vezetője az ügynek népbíróság elé viteléhez a népügyészség vezetőjének előterjesztésére hozzájárul” (21. §). Később más jogszabályok egyéb deliktumokat is a népbíróság elé utaltak, ezekről a megfelelő helyen lesz szó.

¹⁵ Továbbá ugyanezen 20. § szerint a népbíróságok hatáskörébe tartozott az állami és társadalmi rend felforgatására vagy megsemmisítésére irányuló, egyes esetekben akár halállal is büntethető büntettek (1921. évi III. tc. 1-5. §§), a szintén akár halállal is büntethető katonai hűtlenség (a honvédségnek hátrány, az ellenségnek előny okozása, ellenséggel szövetkezés – 1930. évi 58-59. §§), a lázadás (1878. évi V. tc. 152-162. §§), a hatóságok elleni izgatás [1878. évi V. tc. 172. § (1) bek.], továbbá az ezekkel összefüggésben elkövetett egyéb bűncselekmények elbírálása. Ezt a felsorolást egészítette ki később a katonai titok tekintetében elkövetett hűtlenségre vonatkozó hatásköri rendelkezésekről szóló 1948. évi XLVII. törvény, amely a népbíróság hatáskörébe utalta a katonai hűtlenség egyéb, szintén akár halállal is büntethető eseteit, például a katonai titok tekintetében elkövetett kémkedést (1930. évi III. tc. 60-64., 66. és 68. §§, illetve 1934. évi XVIII. tc. 2-4. §§), illetve mindazon bünteteket, amelyeket ezekkel kapcsolatban követték el. Ezek a hatásköri szabályok azért fontosak, mert a háborús büntettek kivül a népbíróságok ezek alapján hozhattak koncepciós perekben halálos ítéleteket; a leghíresebb ilyen per (amely a fenti hatásköri rendelkezések alapján folyt le a Budapesti Népbíróság különtanácsa előtt) a Rajk-per volt. Ebben a perben Rajk László volt bel-, majd külügyminisztert, valamint Szőnyi Tibort és Szalai Andrást ítélték 1949. szeptember 24-én halálra, majd október 15-én ki is végezték őket.

¹⁶ Az öt párt a következő volt: Szociáldemokrata Párt; Független Kisgazdapárt; Polgári Demokrata Párt; Nemzeti Parasztpárt; Magyar Kommunista Párt. Később az 1400/1945. kormányrendelet a népbíróságot hattagúra bővíti azáltal, hogy az Országos Szakszervezeti Tanácsnak is biztosítja egy-egy tag népbírósági tanácsokba való delegálásának jogát.

¹⁷ Ezeket a bírákat – laikusok lévén – még a jogi szakma szokásjogilag irányadó és bevett standardjai sem kötötték; ítéleteik inkább politikai állásfoglalásoknak tekinthetők, és csak kisebb részben 'valódi' ítéleteknek.

szavazati jog nélkül – részt vett az eljárásban egy hivatásos bíró, mint „vezető bíró” is. Az ítélelhozatal, melyben minden tagot egyenlő jog illetett meg, két önálló szakaszból állt: az első szakaszban döntöttek (egyszerű szótöbbséggel) a bűnösség kérdésében (illetve abban, hogy ha a vádlott bűnös, akkor pontosan milyen bűncselekményben), a másodikban pedig (ugyancsak egyszerű szótöbbséggel) arról, hogy a terhelt bűnössége esetén vele szemben milyen jogkövetkezményt alkalmazzanak.¹⁹ Érdekeség, hogy a rendelet szerint a szavazást kötelezően a legidősebb népbíró kezdte, és a legfiatalabb fejezte be. Halálbüntetést kimondó ítélet esetében a rendelet megengedte a fellebbezést,²⁰ amelyet a kormány mindenkorai székhelyén²¹ működő Népbíróóságok Országos Tanácsa (illetve annak valamely ítélő tanácsa) bírált el, mely tanácsoknak ugyancsak öt-öt, a fenti pártok által delegált (és ugyancsak laikus, inkább politikai, semmint jogi szempontok alapján ítélkező) tagja volt. Mindezen rendelkezésekkel pedig a hatalom új gyakorlói 'sikeresen' biztosították, hogy a háborús bűnökkel vádoltak felett minden szempontból elfogult bíróságok ítélkezzenek, amelyek tagjai szabadon érvényesíthették (és érvényesítették is) politikai alapú előítéleteiket a vád alá vont személyekkel szemben.²²

Az 1.400/1945. M. E. számú rendelet egyrészt kibővítette a halállal is büntethető háborús bűntettek körét (7. §), másrészt módosította és kiegészítette a népbíróóságok eljárására vonatkozó processzuális szabályokat. Az anyagi jogszabályok körében immáron azon háborús főbűnösökkel szemben is alkalmazni lehetett ezt a jogkövetkezményt, akik nem próbálták megakadályozni Magyarország háborúba való belesodródását, bár ezt megtehették volna, illetve akik közreműködtek olyan határozat elfogadásában, amelynek következtében a háború Magyarországra is kiterjedt.²³ Az 'egyszerű' háborús bűnösök közül pedig már az is halállal volt büntet-

¹⁸ Mindegyik párt mindegyik tanácsba öt-öt személyt javasolhatott, akik közül a főispán a helyi nemzeti bizottság javaslata alapján egy rendes és egy póttagot jelölt ki. Érdekeség, hogy a kijelölés elfogadása kötelező volt, azt visszautasítani nem lehetett, de háromhónapnyi népbírói működés után a tisztségről le lehetett mondani.

¹⁹ A vezető bíró feladata e körben annyiból állott, hogy véleményt kellett nyilvánítania először abban a kérdésben, hogy a megállapított tényállás alapján milyen bűncselekmény elkövetése látszik valószínűnek, majd (ha van ilyen bűncselekmény) abban, hogy a népbírák által megállapított bűncselekményre milyen nemű és mérvű büntetések szabhatók ki. Szavazásra a vezető bíró egyetlen esetben volt jogosult: ha valamilyen oknál fogva nem alakult ki három egybehangzó vélemény (szavazat), akkor csatlakozhatott bármely két bíró egybehangzó véleményéhez. Végül ugyancsak ő látta el a törvényesség őre szerepét is; ha ugyanis megítélése szerint a népbíróóság jogszabálysértő ítéletet hozott, és fellebbezésnek egyébként nem volt helye (ez tehát a halálbüntetéses ügyekre nem vonatkozott), akkor ennek orvoslása érdekében a NOT-hoz fordulhatott.

²⁰ A 81/1945. M. E. számú rendelet 53. §-a szerint fellebbezni csak bizonyos ítéletek esetén lehetett; így a halálbüntetés kiszabása mellett a teljes vagyonekhozást, az állásvesztést, a legalább háromévi szabadságvesztést vagy a 20.000 pengőnél nagyobb összegű pénzbüntetést kimondó ítéletek ellen.

²¹ Ez 1945 áprilisáig Debrecen, azt követően Budapest.

²² Ez persze nem jelenti azt, hogy nagyon sok esetben ne lett volna megalapozott az ítélet; volt viszont jó néhány olyan ügy is, amely koncepciój jelleggel (vagy azzal is) bírt.

²³ Ennek értelmében halállal büntethető volt az is, „aki az 1939. évi háborúnak Magyarországra való kiterjedését vagy Magyarországnak a háborúba mind fokozottabb mértékben történt belesodródását ... megakadályozni nem törekedett, bár erre vezető közhivatali állásánál, politikai, közgazdasági, közéleti szerepénél fogva módja lett volna” [81/1945. M. E. számú rendelet 11. § 1. pont (2) bek.], illetve „aki mint a kormány, országgyűlés tagja, vagy mint vezető állást betöltő közalkalmazott, kezdeményezője

hető, aki nyilvánosan a háborúra uszított, aki katonák által elkövetett erőszakhoz segítséget nyújtott, aki nem vezetőként, de részt vett a nyilas mozgalomban, illetve aki háborús propagandát folytatott.²⁴ Ezzel az 1.400/1945. kormányrendelet a halálos szankció lehetőségét kiterjesztette az összes háborús bűntettre, amelyet csak a 81/1945. kormányrendelet szabályozott. (Más jogszabály ezen kívül nem rendelkezett háborús bűncselekményekről). Az eljárási szabályok körében az április 27-i rendelet legfontosabb módosítása az volt, hogy szűkítette a fellebbezés lehetőségét azáltal, hogy megvonta ezt a jogot mindazoktól, akiket a népbíróság a 81/1945. kormányrendelet 11. §-ában meghatározott bármely bűncselekmény miatt, mint háborús főbűnösöket, ítélt el (mégpedig bármilyen büntetésre, így akár halálra is). Ha az ítélet halálra szolt,²⁵ akkor a népbíróságnak (amennyiben az elítélt vagy a védője kegyelmi kérvényt nyújtott be)²⁶ állást kellett foglalnia arról, hogy az elítélt méltó-e a kegyelemre. Ha úgy gondolta, hogy igen, akkor az ügy iratait és a kegyelmi javaslatot felterjesztette a Nemzeti Főtanácsához, mint ideiglenes kollektív államfői testülethez (ennek megszűntével a köztársasági elnökhöz),²⁷ amely indo-

vagy, bár a következményeket előre láthatta, részese volt olyan határozat hozatalának, amely a magyar népet az 1939. évben kitört világháborúba sodorta” [81/1945. M. E. számú rendelet 11. § 2. pont]. Továbbá az 1400/1945. kormányrendelet 6. §-ának (2) bekezdése egy új, 6. pontot iktatott be a 81/1945. kormányrendelet 11. §-ának felsorolásába; ezen új előírás értelmében a fentiekben kívül háborús bűntett miatt az is halállal volt szankcionálható, „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján huzamosabb időn át olyan állandó jellegű és folyamatos tevékenységet fejtett ki, amely alkalmas volt arra, hogy az ország háborúba lépése, illetőleg a háború fokozottabb mértékben való folytatása érdekében a közfelfogást jelentős mértékben befolyásolja és az országra káros irányba terelje.”

²⁴ Az 1400/1945. kormányrendelet értelmében tehát azon 'szimpla' háborús bűnöst is kapitális szankcióval lehetett sújtani, „aki nyomtatványban (bármilyen módon sokszorosított iratban), gyülekezet előtt elmondott beszédben vagy rádió útján a háború fokozottabb mértékben való folytatására izgatott”, „aki valamilyen katonai jellegű alakulatnak személy vagyontárgy ellen elkövetett erőszakos cselekményhez segítséget nyújtott”, „aki nem vezető jellegű cselekményével a nyilas mozgalomnak segítséget nyújtott a hatalom megszerzéséhez vagy megtartásához vagy aki e hatalom megszerzése után kapott kinevezés alapján a nyilas közigazgatásban vagy honvédelem keretében önként ... fontos állást vállalt”, illetve „aki a háborús hírverés szolgálatában jelentős szellemi munkát végzett” [81/1945. M. E. számú rendelet 13. § 1., 2., 3. és 6. pont]. Ezenkívül az 1400/1945. kormányrendelet 8. § (2) bekezdése 7. pontként beiktatott egy új tényállást a 81/1945. kormányrendelet 13. §-ába; eszerint az is háborús bűnös (és mint ilyen természetesen halállal is büntethető), „aki bármilyen formában olyan tevékenységet fejtett vagy fejt ki, illetőleg mozdított vagy mozdít elő, amely a népek háború utáni békéjének vagy együttműködésének megnehezítésére vagy megbontására, avagy nemzetközi viszály előidézésére alkalmas.”

²⁵ Halálbüntetést a rendelet 2. §-a szerint akkor lehetett kiszabni, „ha a cselekmény tárgyi súlyával és a vádlott alanyi bűnösségének fokával egyedül a halálbüntetés áll arányban.” Ez a rendelkezés természetesen semmilyen módon nem korlátozta a népbíróságokat e szankció alkalmazásában, ebbe a 'gumiszabályba' ugyanis bármilyen, a rendelet által büntetendőnek nyilvánított magatartás belefért.

²⁶ Kegyelmi kérvényt kizárólag az elítélt vagy védője terjeszthetett elő (a népegész vagy más személy tehát nem, sőt arra hivatalból maga a népbíróság sem volt jogosult); és ennek benyújtására is csak halálbüntetés esetében volt lehetőség.

²⁷ A Nemzeti Főtanácsot mint ideiglenes háromfős államfői testületet 1945. január 26-án állította fel az Ideiglenes Nemzeti Kormány. Tagjai kezdetben a miniszterelnök, az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke és az Ideiglenes Nemzetgyűlés politikai bizottságának egy választott (kommunista) képviselője, 1945. decemberétől pedig az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnöke és az Ideiglenes Nemzetgyűlés által válasz-

kolás nélkül döntött a kérdésben.²⁸ Ha azonban a népbíróság nem tartotta a terheltet méltónak a kegyelemre, akkor a halálos ítéletet meghozatalát követően rögtön (lehetőség szerint két órán belül) végre kellett hajtani.²⁹ Végül a rendelet a kivégzés módjáról is rendelkezett: a halálos ítéletet „kötél vagy golyó által, zárt helyen, de a nyilvánosság kizárása nélkül”³⁰ kellett végrehajtani.³¹

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által 1944. december 22-én a kormány részére adott felhatalmazás azonban természetesen nemcsak a háborús és népellenes bűnösök felelősségre vonásához szükséges szabályok megalkotására terjedt ki, hanem más rendkívüli intézkedések megtételére, köztük új büntető rendelkezések meghozatalára és az egyes deliktumok büntetéseiinek meghatározására (ezen belül azok szigorítására) is. Az első ilyen büntetőjogi tárgyú és halálbüntetést előíró jogszabály az árdragító visszaélések büntetésének szigorításáról szóló, 1945. augusztus 19-én kihirdetett és hatályba lépett 6.730/1945. M. E. számú rendelet volt, amely abszolút határozott szankcióként halálbüntetés kiszabását írta elő az árdragító visszaélés (1920. évi XV. tc. 1. §)³² elkövetőjére, amennyiben az a bűncselekményt visszaesőként,³³ jelentős (az eredeti rendelkezés szerint húszszer pengőnél

tott két képviselő voltak. A testület a köztársasági elnök megválasztásával, 1946. február 1-jén szűnt meg.

²⁸ Ha a Nemzeti Főtanács (illetve később a köztársasági elnök) az elítéltnak megkegyelmezett, akkor a rendelet szerint a halálbüntetést életfogytig tartó kényszermunkára, testi alkalmatlanság esetén pedig életfogytig tartó fegyházra kellett átváltoztatni.

²⁹ Ugyanez volt a helyzet abban az esetben is, ha a Nemzeti Főtanács a kegyelmi kérvényt elutasította; ám itt természetesen a két órási határidőt nem az ítélet meghozatalától, hanem a kegyelmi kérvényt elutasító határozatnak az elítélttel való közlésétől (a határozat kihirdetésétől) kellett számítani.

³⁰ 1.400/1945. M. E. számú rendelet 1. § (3) bek.

³¹ A népbíraskodással kapcsolatos egyes rendelkezésekről szóló 1947. évi XXXIV. törvény eszközölt néhány kisebb változtatást a fent leírtakhoz képest. A végrehajtásra nézve például egyrészt előírta, hogy a halálbüntetést elsődlegesen kötél által, „ha pedig a kötél általi végrehajtás akadályokba ütközik, golyó által” [1. § (1) bek] kell végrehajtani, vagyis a kivégzés két megengedett módja közül az ügyész (népügyész) tetszőleges választási lehetőségét korlátozta, és az akasztás metódusának primátusát mondta ki; másrészt pedig a kivégzésről kizárta a nyilvánosságot (bár lehetővé tette, hogy a népügyészség bármely felnőtt személynek, konkrétan megnevezett és igazolt okból, engedélyezze a kivégzésnél való jelenlétet). A törvény a fellebbezést ugyan továbbra sem engedte meg, ám rendkívüli perorvoslatként jogszabálysértés esetén lehetőséget biztosított a vádlott számára semmisségi panasz benyújtására, amelyet a NOT bírált el (19. §). Végül a 30. § (1) bekezdése kimondta, hogy a kegyelmi kérvények elbírálására és az egyéni (eljárási és végrehajtási) kegyelem megadására a köztársasági elnök jogosult az igazságügy-miniszter előterjesztése alapján (ilyen előterjesztés nélkül tehát nem).

³² Az 1920. évi XV. tc. szerint az árdragító visszaélés fajtái a következők: a hatósági (limitált) árnál magasabb áron való értékesítés (ártülpépés); méltánytalan hasznot tartalmazó ár kikötése (áruuzsora); méltánytalan munkabér kikötése a másik fél (akár a munkavállaló, akár a munkáltató) szorult helyzetének kihasználásával (munkabéruzsora); közszükségleti cikk forgalomba hozatala céljából való közvetítésnél aránytalan díjazás kikötése (árdragító üzérkedés); forgalomba hozatal céljára rendelt közszükségleti cikk készletének a közellátástól árdragításra alkalmas módon, nyereszkesedési céllal való jogosulatlan elvonása (áruelvonás); korlátozottan forgalmazható közszükségleti cikk jogosulatlan áz-földre vitele (árcsempészet); forgalomba hozatal céljára rendelt közszükségleti cikk eladásának azon okból való megtagadása, hogy a vevő az eladót a hatóságnál az előbbi cselekmények valamelyike miatt feljelentette [1. § (1) bek. 1-7. pont].

³³ Visszaeső ezen rendelkezés alkalmazása szempontjából az, aki hasonló bűncselekmény „miatt már büntetve volt, és büntetésének kiállása óta újabb cselekményének elkövetéséig öt év még nem telt el” (1944. évi VI. tc. 3. § 1. pont).

nagyobb, jelen esetben az infláció miatt ennél jóval magasabb) értékre³⁴ vagy üzletszerűen³⁵ követte el, ha azzal a közellátás érdekét súlyosan veszélyeztette.³⁶ Október 19-én, második ilyen jogi normaként kihirdetett és hatályba lépett az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 9.480. M. E. rendelete is, amely a közszükségleti cikkek engedély nélkül való kivitelének megtorlásáról szól.³⁷ Ezt a cselekményt ugyan – bár, mint láttuk, többszörös áttételen keresztül – az 1945. évi 6.730. kormányrendelet is halállal fenyegette, minden valószínűség szerint azonban a közszükségleti cikkek égető hiánya és a cselekmény ebből következő relatív súlyossága miatt a jogalkotó úgy látta, hogy olyan külön szabályozásra van szükség, amely *expressis verbis* kimondja ezen tettek halállal büntetendőségét. A rendelet értelmében a közszükségleti cikkek (az utazással kapcsolatos személyes szükségletet meghaladó mennyiségben) miniszteri engedély nélkül történő külföldre szállítását kapitális szankcióval kellett sújtani,³⁸ „ha a cselekmény a közellátás érdekét súlyosan sértette vagy veszélyeztette, valamint üzletszerűség esetében” [1. § (2) bek.]. Ugyancsak az 1944. december 22-i felhatalmazás alapján a kormány 60/1946. M. E. számú rendelete az orgazdaság azon eseteit is halálbüntetéssel rendelte sújtani, amelyet közforgalmú közlekedési vállalat birtokából vagy birlalatából származó, avagy rablásból szerzett dologgal kapcsolatban követtek el.³⁹ Végül az 1.750/1946. kormányrendelet a nem-katonai bűncselekmények körében előírta, hogy „ha a halálbüntetésnek kötél által való végrehajtása akadályokba ütközik, azt golyó által kell végrehajtani” (1. §), és erre elsősorban a helybeli letartóztató intézet őrszemélyzetét, másodsorban az államrendőrség helyi őrszemélyzetét, végső esetben pedig a honvédség helyi alakulatát kell igénybe venni (akik és amelyek természetesen kötelesek az államügyész vagy a népügyész ezen megkeresésének eleget tenni).

Az 1945. november 4-én megtartott nemzetgyűlési választások eredményeként megalakult nemzetgyűlés ezt követően új, immáron törvényi szintű felhatalmazásokat adott a kormány részére különböző, akár büntetőjogi tárgyú rendeletek kibocsátására. Az első ilyen felhatalmazást az 1946. évi VI. törvény tartalmazta, amely kimondta, hogy „a minisztérium az állam gazdasági, pénzügyi és közigazgatási rendjének biztosítása érdekében rendelettel megtehet a rendkívüli helyzetben

³⁴ 1944. évi VI. tc. 3. § 2. pont

³⁵ Az 1944. évi VI. tc. 3. § 3. pontja szerint üzletszerűen az követte el a cselekményt, aki „tudatosan arra törekedett, hogy illetéktelen nyereségből állandó keresetforrássá tegyen szert”.

³⁶ 6.730/1945. M. E. számú rendelet 1. §

³⁷ Az eljárás lefolytatását a rendelet 3. §-a az uzsorabíróságok (lásd később) hatáskörébe utalta.

³⁸ Ezenkívül a 2. § (2) bekezdés utolsó mondata értelmében (mint a következő évek sok más hasonló jellegű jogszabálya szerint is) a teljes vagyonelkobzást is ki kell mondani. (A következőkben sem a teljes vagyonelkobzásnak, sem a politikai jogok gyakorlása megvonásának [felfüggesztésének] a halálbüntetés kiszabása melletti alkalmazásának kötelezőségét nem említjük az egyes jogi rendelkezések esetében külön, hanem e helyütt utalunk általános jelleggel az 1945 utáni korszak büntetőjogi tárgyú rendelkezései illetően [nem kizárólagos, de rendszerinti] jellegzetességére.)

³⁹ „...az orgazdaság büntetnének büntetése halál, ha az orgazda 1. olyan lopott dolgot szerez meg, rejt el vagy olyan lopott dolog elidegenítésére működik közre, amelyről tudja, hogy a tolvaj azt közforgalmú vaspálya vagy tömegszállításra rendelt egyéb géperezű közforgalmú közlekedési vállalat birtokából vagy birlalatából, szállítóeszközöiről, pályaudvaráról, üzeméhez tartozó helyiségből vagy területről lopta el; 2. olyan dolgot szerez meg, rejt el vagy olyan dolognak elidegenítésére működik közre, amelyről tudja, hogy az rablás büntetése következtében jutott birtokosa vagy birlalója kezéhez.” (1. §)

szükséges bármely magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási és a törvényhozás hatáskörébe tartozó egyéb rendelkezést, és evégből – a Nemzetgyűlés által alkotott törvények kivételével – a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg”. A mandátum hatálya 1946. július 31-ig⁴⁰ szólt, azt azonban előbb az 1946. évi XVI. törvény 1946. október 31-ig, majd az 1946. évi XXVIII. törvény 1947. február 28-ig meghosszabbította.⁴¹

Ezen felhatalmazások alapján bocsátotta ki a kormány többek között a 8.800/1946. M. E. számú rendeletet, mely a gazdasági rend büntetőjogi védelméről szólt. Ez a kormányrendelet egyrészt újraszabályozta a 6.730/1945. M. E. számú rendeletben foglalt árdragító visszaélések különböző fajtáit, másrészt felsorolta és definiálta a közellátás érdekét veszélyeztető bűncselekményeket. A rendelet az árdragító visszaélések öt fajtájára⁴² (ártúllépés, áruuzsora, árdragító üzérkedés, áruelvonás, árdragító csalárdság)⁴³ írta elő a halálbüntetést, ha ezen cselekmények valamelyikét büntetett előéletűként, illetve üzletszerűen vagy jelentős értékre⁴⁴ valószínűsítették meg, és az elkövető ezzel a gazdasági rend érdekének súlyos sérelmét idézte elő.⁴⁵ Ugyanezen feltételek (tehát egyrészt a büntetett előélet, az üzletszerűség vagy a jelentős elkövetési érték, másrészt a gazdasági rend érdekének súlyos sérelme) esetén szintén halál⁴⁶ járt annak, aki a „közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények”⁴⁷ valamelyikét követte el. Ezek körébe tartozott a jogszabályon alapuló termelési kötelezettség megsértése (ha valaki nem a jogszabályban meghatározott terményt vagy terméket állított elő, vagy azt nem az ott előírt terjedelemben vagy eljárással tette); termék vagy termény készletének az elvonása,⁴⁸

⁴⁰ Ha azonban ezen időpontot megelőzően általános kormányváltozás következett volna be, a mandátum hatálya akkor is véget ért volna. (Ugyanez igaz lesz a következő két hasonló jellegű törvényre is.)

⁴¹ E két utóbbi törvény felhatalmazása alapján „a minisztérium a gazdasági élet rendjének, az államháztartás egyensúlyának, valamint a közigazgatás zavartalan menetének biztosítása érdekében rendelettel megteheti a rendkívüli helyzetben szükséges, a törvényhozás hatáskörébe tartozó bármely intézkedést, és evégből a fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg” [1946. évi XVI. tc. 1. § (1) bek.]. Azonban „nem lehet a Nemzetgyűlés által alkotott törvényektől eltérő, továbbá közjogi vonatkozású rendelkezést tenni, a közigazgatás szervezetét megváltoztatni, új büntetett megállapítani vagy büntetettre nézve a törvényben meghatározottnál súlyosabb büntetés alkalmazását rendelni, kivéve az államháztartás egyensúlyának helyreállítására és a közellátás biztosítására” [1946. évi XVI. tc. 1. § (2) bek.]. Ezek (az államháztartás egyensúlyának helyreállítása és a közellátás biztosítása) azonban így is óriási cselekvési lehetőséget biztosítottak a kormánynak a büntetőjog szabályozása vonatkozásában, amellyel az élt is.

⁴² 8.800/1946. M. E. számú rendelet 1. § 1-5. pont

⁴³ Mint látható, az 1920. évi XV. tc. 1. § (1) bekezdése által felsorolt és a 6.730/1945. M. E. rendelet által halállal sújtani rendelt cselekmények közül kimaradt a munkabéruzsora (3. pont), az árucsempészet (6. pont) és a közszükségleti cikk eladásának megtagadása (7. pont), bekerült viszont egy új tényállás, az árdragító csalárdság. Ezt a rendelet 1. § 5. pontja értelmében az követi el, aki „abból a célból, hogy a hatóságot az ármegállapításnál lényeges körülmény tekintetében tévedésbe ejtse vagy tévedésben tartsa, tudva valótlán adatokat tár a hatóság elé”.

⁴⁴ E minősítő körülmények alapvetően szintén megegyeztek a korábbi szabályozással, jelesül az 1944. évi VI. tc. 3. § 1-3. pontjaiban írt rendelkezésekkel.

⁴⁵ 8.800/1946. M. E. számú rendelet 9. § (4) bek.

⁴⁶ Lásd az előző lábjegyzetet.

⁴⁷ 8.800/1946. M. E. számú rendelet 7. § 1-6. pont és 8. § 1-2. pont.

⁴⁸ Idetartozott azok felhasználása, elfogyasztása, megsemmisítése és használhatatlanná tétele.

azok hatóság által elrendelt bejelentésének elmulasztása, avagy hamis vagy hiányos bejelentése; a közellátás vagy az anyaggazdálkodás céljára zár alá vett termék- vagy terménykészlet elvonása;⁴⁹ ilyen készlet forgalomba hozatalának jogszabály rendelkezése ellenére történő visszatartása, illetve nem megfelelő módon, mennyiségben vagy célra történő forgalomba hozatala; termék vagy termény beszerzésére vonatkozó, jogszabályon alapuló kötelezettség nem teljesítése; terméknek vagy terménynek a hatóság által megállapított legmagasabb ár túllépésével való (akár nem továbbeladási célú) beszerzése; valamint termék vagy termény beszerzésére, szállítására vagy felhasználására való jogosultságnak valótlan bejelentéssel, a valóság elhallgatásával vagy más fondorlattal való kieszközlése és az ilyen jogosultsággal való üzérkedés. Végül a rendelet 20. § (2) bekezdése úgyszintén a legsúlyosabb szankció kiszabását rendelte el az ilyen ügyekben eljárni hivatott uzsorabíróságok számára azon bűnelkövetőkkel szemben, akik különböző pénzügyi jellegű deliktumokkal⁵⁰ a rendelet hatályba lépésével⁵¹ egyidejűleg bevezetendő új törvényes fizetőeszköz, a magyar forint értékállandóságához fűződő érdeket súlyosan sértették.

Ez utóbbi rendelkezés hatálya a 20. § értelmében 1946. december 31-ig tartott, ezt a határidőt azonban előbb a 24.650/1946. M. E. számú rendelet 1947. június 30-ig, majd a 8.000/1947. Korm. rendelet⁵² az 1947. július 1-jét követő időszakra is (az utóbb megalkotott 15.340/1947. Korm. rendelet⁵³ értelmében 1948. július 31-ig) meghosszabbította. Az 5.450/1948. Korm. rendelet a halálbüntetés lehetőségét kiterjesztette a 8.800/1946. M. E. rendelet 20. §-ában felsorolt bűncselekmények mellett (az ott említett feltételek fennállása esetén) „a forintértékre szóló bankjegyek és érmék tekintetében elkövetett pénzhamisítás büntetése és vétségére”⁵⁴ is, és az ilyen deliktumok miatti eljárást szintén az uzsorabíróság hatáskörébe utalta. Végül mind a 8.800/1946. M. E. számú rendelet 20. §-ának, mind a frissen megalkotott⁵⁵ 5.450/1948. Korm. rendeletnek a hatályát a 7.920/1948. Korm. ren-

⁴⁹ Ilyen „elvonásnak” minősült ezen készlet eltitkolása, elrejtése, elidegenítése, továbbá az átadásra vagy elszállításra vonatkozó kötelezettség nem teljesítése is.

⁵⁰ A közhivatalnok által az állami számvitelre vonatkozó jogszabályok rendelkezéseinek megszegésével meg nem engedett hitelátruházást magában foglaló, illetve a költségvetési hitellel vagy a pénzügyminiszter által rendelkezésre bocsátott hitelösszeggel szemben túlkiadásként vagy előirányzat nélküli kiadásként jelentkező kiadás utalványozása, továbbá az ilyen utalványozás során az állami számvitelre vonatkozó jogszabályok szerint a közhivatalnokot terhelő kötelezettség egyébkénti szándékos megszegése (8.800/1946. M. E. számú rendelet 19. §); adócsalás; súlyos jövedéki kihágás; külföldi vagy belföldi fizetési eszközzel elkövetett üzérkedés [1922. évi XXVI. tc. 1. § (1) bek.]; külföldi fizetési eszközök és követelések bejelentésének elmulasztása vagy tudva valótlan adat bejelentése [1931. évi XXXII. tc. 1. § (1) bek. és 2. § (1) bek.]; kollektív szerződésben megállapított munkabérek vagy egyéb juttatások túllépése (490/1956. M. E. számú rendelet 13. §); östermelési, ipari, kereskedelmi vagy közlekedési célra szolgáló kölcsön vagy előleg rendeltetésellenes felhasználása (8.990/1945. M. E. számú rendelet 3. §).

⁵¹ 1946. augusztus 1.

⁵² E rendelet kihirdetése és hatályba lépése nem sokkal a határidő lejártát megelőzően, 1947. június 28-án történt meg.

⁵³ Kihirdetett 1947. december 23-án.

⁵⁴ 5.450/1948 Korm. rendelet 1. § (1) bek.

⁵⁵ Az 5.450/1948. kormányrendelet kihirdetésére és hatályba lépésére 1948. május 12-én került sor.

delet⁵⁶ az 1948. augusztus 1-jét követő időszakra is (a 12.590/1948. Korm. rendelet⁵⁷ értelmében 1949. december 31-ig) meghosszabbította.

Ami az előbbi bekezdésekben említett uzsorabíróságokat illeti, az nem a köztársasági jogalkotás találmánya, azokat ugyanis még a Horthy-korszak legelején az árdragító visszaélésekről szóló 1920. évi XV. tc. végrehajtására kiadott 5.950/1920. M. E. számú rendelettel állították fel. E különleges bíróságoknak eredetileg nem volt joguk (és az 1920. évi XV. tc. rendelkezéseit figyelembe véve nem is lehetett) arra, hogy halálos ítéleteket szabjanak ki, azt csak a II. világháború utáni jogszabályok teszik számukra lehetővé. Az uzsorabíróságok a Horthy-korszakban a királyi törvényszékek vagy a nagyobb járásbíróságok keretén belül, külön háromfős tanácsokban működtek, melyek elnöke és egyik tagja mindig hivatásos bíró, másik tagja pedig, mint laikus ülnök, az őstermelés, az ipar vagy a kereskedelem egyik képviselője („szakférfiúja”) volt. Ez a szervezet egy ideig 1945 után is megmaradt, és az uzsorabíróság hatáskörébe utalt büntető eljárásokat ilyen összetételű (tehát többségükben hivatásos bíróból álló) tanácsok bírálták el. 1947-ben azonban a nemzetgyűlés elfogadta az uzsorabírósági különtanácsokról szóló 1947. évi XXIII. törvényt, amely elrendelte az ítélőtáblák székhelyén működő minden uzsorabíróságnál egy (vagy több) „uzsorabírósági különtanács” megalakítását, amely szerv az uzsorabíróságok feladatától eltérő, önálló feladatkört kapott (és nem melleleg amelynek személyi összetétele is jelentősen különbözött az 'anyaszervétől').⁵⁸ Így a törvény értelmében e különtanácsok hatáskörébe tartozott a 8.800/1946. M. E. számú rendeletben foglalt árdragító visszaélések és a „közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények” elbírálása⁵⁹ (akkor is, ha a deliktumra előírt szankció a minősítő körülmények alapján halálbüntetés), illetve a közszükségleti cikkek miniszteri engedély nélkül történő külföldre szállítása büntetőjogi [9.480/1945. M. E. számú rendelet] való eljárás, ha a cselekményt üzletszerűen követték el; de más, későbbi jogszabályok is rendelkeztek meghatározott deliktumok miatti büntető eljárásoknak az uzsorabírósági különtanácsok hatáskörébe való utalásáról.⁶⁰

⁵⁶ Kihirdetésének és hatályba lépésének napja: 1948. július 27.

⁵⁷ Kihirdetett 1948. december 15-én.

⁵⁸ Az uzsorabírósági különtanácsok ötfős testületek voltak, amelynek pusztán az elnöke volt hivatásos bíró (öt az igazságügy-miniszter jelölte ki), a tagok (és a két póttag) pedig laikus „munkásbírók” voltak. Ez utóbbiak egy kétfordulós processzus útján kerültek hivatalukba: első körben a nagyobb (Budapest minimum kétezer, vidéken legalább ötszáz fős) ipari és bányüzemek minden száz munkavállaló után jelöltek egy-egy testi munkával foglalkoztatott munkavállalót a Szakszervezeti Tanács vezette névjegyzékbe, ahonnan sorsolással választották ki egy-egy uzsorabírósági különtanácshoz a munkásbírókat. (Ennek részletes szabályozásához lásd az uzsorabírósági különtanácsokról szóló 1947:XXIII. törvény cikk végrehajtása tárgyában /gyakorlatilag a munkásbírók megválasztásának eljárásáról szóló/ 70.000/1947. I. M. számú rendeletet.)

⁵⁹ Ez azt is jelentette, hogy a 8.800/1946. kormányrendelet 20. §-ában szabályozott (és bizonyos körülmények közt halállal büntetni rendelt) pénzügyi jellegű büntettek nem tartoztak az uzsorabírósági különtanácsok hatáskörébe; azok tekintetében az eljárást (a fenti rendelet 22. §-a értelmében) továbbra is a 'rendes' uzsorabíróságoknak kellett lefolytatniuk.

⁶⁰ Így ezt tette a 680/1948., a 3.350/1948. és a 4.940/1948. Korm. számú rendelet, de a legfontosabb az ilyen egyéb jogszabályok közül a 2.140/1948. kormányrendelet volt, amely a hároméves gazdasági

Az uszorabíróságok, illetve az uszorabírósági különtanácsok, valamint a népbíróságok melletti különbírósági formaként 'természetesen' a rögtönbíráskodás szintén (továbbra is) létezett. A rögtönbíráskodás eljárási szabályai a Horthy-korszakéhoz képest nem változtak;⁶¹ bár az 1945. december 5-én meghozott és december 13-án kihirdetett és hatályba lépett 11.800/1945. M. E. rendelet módosította a statárium processzuális rendelkezéseit, sok érdemi változtatást azonban nem hajtott végre.⁶² Ami az anyagi jogi normákat illeti, azok jellege tekintetében sem találkozhatunk sok újdonsággal a néhány évvel azelőtti szabályozáshoz képest (eltekintve természetesen attól a tényről, hogy a háborúval összefüggő rendelkezések /például légiriadó, elsötétítés, légítámadás stb. ideje alatt vagy azokkal összefüggésben elkövetett bűncselekmények, hadműveleti területre feladott postai küldeményekre elkövetett bűntettek stb./ ebben a korszakban a statárium alá vonható deliktumok köréből már értelemszerűen hiányoznak). A rögtönbíráskodás háború utáni újbóli bevezetésére még az Ideiglenes Nemzeti Kormány által, 1945. október 18-án került sor.⁶³ Ekkor hirdették ugyanis ki a 9.600/1945. M. E. számú rendeletet, amely mind a polgári, mind a honvéd büntetőbíráskodás körében az ország egész területére elrendelte a statáriumot a gyilkosság, a szándékos emberölés, a rablás, a betöréses lopás meghatározott esetei,⁶⁴ valamint a robbantószer és robbanóanyag

terv megvalósítását veszélyeztető (a 14.200/1947. Korm. számú rendelet által szabályozott) egyes bűncselekményeket utalta az uszorabírósági különtanácsok elé.

⁶¹ A rögtönbíráskodás legfőbb szabályai a még a Horthy-korszak előtt, az I. világháború alatt született 1915. évi 9.550. I. M. E. számú rendelet, illetve az ezt később felváltó 8.020/1939. M. E. számú rendelet értelmében a következők. A statáriumot mindig külön el kell rendelni és azt ki kell hirdetni, e hirdetménynek pedig tartalmaznia kell egyrészt azon bűntetteknek megjelölését, amelyek miatt a rögtönbíráskodást elrendelték, másrészt azt a felhívást, hogy az ilyen bűntettek elkövetésétől mindenki óvakodjék, harmadrészt, azt a figyelmeztetést, hogy mindenki, aki a kihirdetés után ilyen bűntettet követ el, rögtönítélő eljárás alá kerül és halállal bünhődik. Terhes nők, elmebetegségben szenvedő egyének nem állíthatók rögtönítélő bíróság elé. Az eljárás ott, ahol a statáriumot kihirdették, bárhol és bármikor, akár az éjszakai órákban és a szabad ég alatt is lefolytatható, melyre a bíróság elé állítástól számítva mindössze háromszor huszonegy óra áll rendelkezésre. A rögtönítélő bíróság ítéletéhez egyhangú szavazatra van szükség; ha ez a bűnösséget mondja ki, akkor a büntetés csak halál lehet, amelyet a halálra előkészülés végett adott megfelelő határidő letelte után, rendszerint két órán belül kell végrehajtani. Nagyon fontos szabály, hogy ha a rögtönítélő bíróság magát illetékesnek nem tartja; ha büntetőítélet csak abból az okból nem hozható, mert egyhangú határozat nem jött létre; ha a terhelt ellen súlyos gyanúok forognak fenn arra nézve, hogy a terhelt rött bűncselekményt elkövette, de bűnösségének bebizonyítása a törvényes határidőn belül lehetetlen; ha csak a tárgyalás alatt derül ki, hogy a terhelt terhes, elmebeteg vagy súlyos betegségben szenved; végül ha a törvényes határidőn belül ítéletet hozni egyáltalán nem lehet, a rögtönítélő bíróság úgy határoz, hogy további rögtönítélő eljárásnak nincs helye; ilyenkor a rendes büntető per indul meg. Ha pedig a rögtönbíráskodás elrendelésének oka megszűnt, főleg ha a halálbüntetésnek egy vagy több bűnösön fogatosított végrehajtásával az elretentő példa már megadatott, a rögtönbíráskodás megszüntetését azonnal ki kell mondani.

⁶² A legfontosabb érdemi változtatás talán az volt, amely kimondta, hogy a halálra ítéléshez ugyan továbbra is a bíróság tagjainak egyhangú állásfoglalására van szükség, ám „a minősítés és a büntetés kérdésében elegendő, ha a határozat szótöbbséggel jön létre” [2. § (2) bek.].

⁶³ A rögtönbíráskodás csak 1953-ban szűnt meg, hogy aztán 1956-ban újból bevezetésre kerüljön.

⁶⁴ Rögtönbíráskodás eljárással a rendelet értelmében ezen esetben akkor került sor, ha az épületben, bekerített helyen vagy hajón, illetve betörés, bemászás vagy zár és a megőrzésre szolgáló egyéb készülék feltörése által elkövetett lopást éjjel, felfegyverkezve vagy csoportosan (több személy közösen) valóították meg.

előállításával, beszerzésével, tartásával és használatával elkövetett bármely bűncselekmény (1924. évi XV. tc. 1. §), ezek kísérlete, továbbá a gyilkosság elkövetésére irányuló szövetség vonatkozásában. Az ezt követő kormányrendeletek ezt a kört fokozatosan egyre több és több deliktumra kiterjesztették, mégpedig kivétel nélkül mind a polgári, mind a honvéd büntetőbíráskodás körében, és nemcsak a bűncselekményre magára, hanem azok kísérletére, valamint nem pusztán a tettesekre, hanem a részesekre is. Ide tartozott az 1946. január 2-án kihirdetett és hatályba lépett 50/1946.,⁶⁵ az 1946. február 22-i 1.830/1946.,⁶⁶ az 1946. június 4-i 6.330/1946.,⁶⁷ az 1946. június 22-i 7.200/1946.⁶⁸ és az 1946. november 30-i 23.700/1946.⁶⁹ kormányrendelet. (Az 1948. szeptember 29-én kihirdetett és hatályba lépett 9.700/1948. kormányrendelet viszont az addigiakhoz képest korlátozta a statáriális eljárások körét.)⁷⁰

A halálbüntetés kiszabására is jogosult speciális bíróságok negyedik fajtája (a nép-, az uzsora- és a rögtönítélő bíróságokon kívül) a haditörvényszék volt. A haditörvényszékek megalakításáról az 1945. szeptember 6-án kihirdetett és hatályba lépett 7.290/1945. M. E. számú rendelet intézkedett. Ez előírta, hogy a honvéd büntetőbíráskodásban, azaz a katonai bűncselekmények és a katonák által elkövetett nem katonai deliktumok elbírálására háromfős⁷¹ haditörvényszékek álljanak fel,

⁶⁵ Az 50/1946. M. E. számú rendelet a közforgalmú közlekedési vállalatokhoz bármilyen módon köthető ingóságok ellopására terjesztette ki a rögtönítélő bíráskodást.

⁶⁶ A rendelet szerint rögtönítélő eljárás alá tartozik a vízáradás okozásának büntette (1878. évi V. tc. 429-431. §§); az árvíz- és belvízvédelem céljára szolgáló bármilyen műtárgy, berendezés, anyag, felszerelés stb. megromlásával elkövetett közveszélyű cselekmények (1.820/1946. M. E. számú rendelet 1. §, 1939. évi II. tc. 208. §), illetve az ilyen dologra nézve elkövetett lopás (1.820/1946. M. E. számú rendelet 2. §); a vasúti vagy közúti közlekedés célját szolgáló tárgyak, berendezések stb. megromlásával vagy ellopásával elkövetett közveszélyű bűncselekmények [3.780/1945. M. E. számú rendelet 1. § (1) bek., 1878. évi V. tc. 434. §]; a postai, távbeszélői vagy távírói üzem céljára szolgáló tárgy stb. megromlásával vagy ellopásával elkövetett közveszélyű deliktumok [3.780/1945. M. E. számú rendelet 1. § (2) bek.]; hajók, légi járművek és ezekhez tartozó tárgyak megromlása által megvalósított közveszélyű bűncselekmények (1878. évi V. tc. 434. és 444. §, 1939. évi II. tc. 209. §); a villamos energia fejlesztésére, vezetésére és elosztására szolgáló berendezések és tartozékaik megromlása, használhatóságuk félbeszakítása vagy gátlása által elkövetett közveszélyű cselekmény büntette (1931. évi XVI. tc. 61. §, 1939. évi II. tc. 208. §); a vízáradás színhelyén vagy közelében elkövetett lopás büntette.

⁶⁷ Ez a gyűjtogatás és a gyűjtogatásra való szövetkezés büntetése rendelte el a statáriumot.

⁶⁸ A kormányrendelet azokkal szemben írta elő a rögtönítélő eljárást, akik a jogszabályi rendelkezések megszegésével vagy kijátszásával állítottak elő, szereztek be, tartottak, adtak át másnak vagy hoztak forgalomba lőfegyvert vagy lőszert, illetve akik bejelentési vagy beszolgáltatási kötelezettségüknek nem tettek eleget [7.150/1946. M. E. számú rendelet 2. § (1) bek.].

⁶⁹ A 23.700/1946. kormányrendelet rögtönbíráskodás alá vonta az árdragító visszaélések és a közellátás érdekét veszélyeztető cselekmények mindazon eseteit, amelyek a 8.800/1946. M. E. számú rendelet 9. § (4) bekezdése értelmében halállal voltak büntetendők, továbbá a közszükségleti cikkek engedély nélkül való kivételének büntetettét (9.480/1945. M. E. számú rendelet). (Ezek részletes előírásait lásd korábban.)

⁷⁰ Ez egyrészt hatályon kívül helyezte a 23.700/1946. M. E. számú rendeletet, így az ott elrendelt bűntettek a rögtönbíráskodás többé nem volt alkalmazható, másrészt megszüntette a statáriumot a betöréses lopás minden, addig ilyen eljárás alá tartozó (a 9.600/1945. M. E. számú rendeletben meghatározott) esetére is.

⁷¹ A haditörvényszék elnöke egy hadbíró, két ülnöke pedig egy-egy katonaaállományú egyén. Ez utóbbiak közül az egyik mindig tiszt, a másik pedig a vádlott rendfokozatához képest vagy szintén tiszt (ha a

amelyek mind a rendes, mind a rögtönítélő eljárás lefolytatására jogosultak. Az eljárásra az 1912. évi XXXIII. tc. (a katonai bűnvádi perrendtartás /Kbp./) szabályait kellett alkalmazni, később azonban az 1.740/1946. kormányrendelet pár apró változtatást eszközölt ebben.⁷² Az egyik ilyen az a rendelkezés volt, amelyik előírta, hogy ha a halálbüntetésre szóló ítéletet kötéllel nem lehetett végrehajtani, akkor agyonlövést kellett alkalmazni [16. § (4) bek.]; a másik pedig a rögtönbíráskodás vonatkozásában egészítette ki a Kbp.-t⁷³ azzal, amit már a 11.800/1945. M. E. számú rendelet is előírt a polgári rögtönbíráskodásra nézve, nevezetesen hogy bárkit továbbra is csak egyhangúlag lehet bűnössé nyilvánítani és ezzel halálra ítélni, azonban „a minősítés és a büntetés kérdésében elegendő, ha a határozat szótöbbséggel jön létre” (19. §).

A katonai büntetőjog anyagi jogi részének újrakodifikálására is rövid időn belül sor került: ezt a nemzetgyűlés a katonai büntetőtörvénykönyvről szóló 1948. évi LXII. törvénnyel végezte el,⁷⁴ mely tizennégy különböző büntett szankciójaként írta elő a halálbüntetést.⁷⁵ Így halálra kellett ítélni a zendülés⁷⁶ felbujtóit és vezetőit [30. § (2) bek.], valamint a zendülésre felhívást, ha ennek nyomán a zendülés megvalósult (33. §).⁷⁷ Halállal volt büntetendő a „gyáva magatartás”⁷⁸ elkövetője, ha mint parancsnok az alakulatát elfogatni engedte vagy elhagyta, illetve ha (bármilyen rangú legyen is) a gyáva magatartást harcban tanúsította, és ez mások gyáva magatartását is maga után vonta [38. § (2) bek.]. A „szökés”⁷⁹ deliktuma

vádolt is tiszt), vagy tiszthelyettes (ha a terhelt is az), vagy pedig legénységi állományú egyén (ha az eljárás alá vont személy is legénységi állományban van vagy civil). Fontos, hogy a haditörvényszékben nem működhet olyan személy közre, aki a vádlottnál alacsonyabb rendfokozatú (például egy őrnagy ügyében nem járhat el egy százados).

⁷² A rendelet kihirdetésére 1946. február 27-én, hatályba lépésére pedig (az ezen rendelet 21. § (1) bekezdésében foglalt, a honvédelmi miniszter részére adott felhatalmazás alapján kibocsátott 17.494/1946. H. M. számú rendelet értelmében) 1946. július 15-én került sor.

⁷³ A kormány később (1946. június 8-án) kihirdetett és hatályba léptetett egy újabb olyan jogszabályt (6.340/1946. M. E. számú rendelet), amely a honvéd büntetőbíráskodás körében néhány apró ponton tovább módosította a rögtönbíráskodás egyes szabályait; mivel azonban ezek a halálbüntetéssel kapcsolatos érdemi rendelkezéseket nem érintették, ezekre nem térünk ki.

⁷⁴ Ezzel természetesen az 1930. évi II. tc. (Ktbtk.) teljes egészében hatályát veszítette. Az 1948:LXII. törvény volt egyébként az utolsó külön katonai büntető kódex, mivel a katonai deliktumok következő rendezésére már nem önálló jogszabályban, hanem a Btk. egyik fejezetében került sor. (Ezt a megoldást alkalmazta az 1961. évi V. és az 1978. évi IV. törvény is.)

⁷⁵ A katonai Btk. 7. §-a szerint a halálbüntetést fő szabály szerint agyonlövással kellett végrehajtani; a kötél általi kivégzés ehhez képest csak abban az esetben volt megengedett, ha maga az 1948. évi LXII. tc. így rendelkezett (ezt csak az ellenséghez szökés esetében tette), de még ekkor is a golyó általi kivégzést kellett alkalmazni, ha az akasztás végrehajtása (például szakképzett hóhér hiányában) akadályba ütközött.

⁷⁶ „Zendülést követnek el a katonák, ha csoportosan a katonai szolgálati renddel nyíltan szembehelezkednek.” (29. §)

⁷⁷ „Azt a katonát, aki zendülés elkövetésére felhív vagy ily felhívást közvetít, ... ha ... a felhívás folytán zendülés követett el, a felhívót a 30. § (2) bekezdése szerint kell büntetni.”

⁷⁸ „Gyáva magatartást tanúsít az a katona, aki személyes biztonságát féltve szolgálati kötelességét nem teljesíti vagy nem megfelelően teljesíti.” (37. §)

⁷⁹ „Az a katona, aki abból a célból, hogy mindennemű katonai szolgálati kötelezettség alól magát végleg kivonja, beosztását vagy rendeltetési helyét önkényesen elhagyja, illetőleg attól távol marad, szökést követ el.” (40. §)

egy esetben volt kapitális szankcióval sújtandó: ha a katona az ellenséghez szökött vagy azt megkísérelte; ebben az esetben (egyetlen büntettként a katonai büntető-törvénykönyvben) a kivégzést a katonák számára szégyenletesnek és megalázónak tartott akasztással kellett végrehajtani [41. § (2) bek.]. A szolgálat teljesítése alól való kibújás büntetése ugyancsak a (golyó általi) halál volt, amennyiben „a cselekményt parancsnok háború idején követte el, és a tettes által előrelátható eredményként egy vagy több ember életét veszttette, vagy nagy mennyiségű hadianyag pusztult el, avagy a cselekmény a hadműveletekre nagy hátránnyal járt” [47. § (2) bek.]. Ugyanezen szankció járt az előjáróval vagy feljebbvalóval szemben elkövetett tetteles bántalmazás vagy más erőszak esetében, ha azt a tettes háború idején szolgálatban valósította meg; „előjáró vagy feljebbvaló szándékos megölése” (58. §) miatt (kivétel nélkül minden esetben); szolgálati parancssal szembeni engedetlenség miatt akkor, „ha a parancs kifejezett megtagadása háború idején az előjáró tetteles bántalmazásával, más erőszakkal vagy veszélyes fenyegetéssel kapcsolatban történt, vagy ha a katona a cselekményt háború idején követte el, és a tettes által előrelátható eredményként egy vagy több ember életét veszttette, vagy nagy mennyiségű hadianyag pusztult el, avagy a cselekmény a hadműveletekre hátránnyal járt” [59. § (3) bek.]; illetve „általános hatályú parancs megszegése”⁸⁰ miatt is, akkor, ha a cselekményt háború idején a parancsnok követte el szándékosan, „és a tettes által előrelátható eredményként egy vagy több ember életét veszttette, vagy nagy mennyiségű hadianyag pusztult el, avagy a cselekmény a hadműveletekre nagy hátránnyal járt” [62. § (2) bek.]. A katonai ór⁸¹ elleni büntettek (VI. fejezet) elkövetői közül halállal kellett szankcionálni azt a katonát, aki az őrt szándékosan megölte (67. §), valamint egyes esetekben⁸² azt a katonát is, aki az őrt szolgálati utasításának nem engedelmeskedett,⁸³ a szolgálati büntettek (X. fejezet) megvalósítói közül azt a katonai őrt, aki az általános vagy a különös őrutasítást megszegte,⁸⁴ ha ezen „cselekményt háború idején követték el, és abból nagy hátrány származott, feltéve, hogy a tettes azt előre láthatta” [88. § (4) bek.]; a megszállt terület lakossága elleni büntettek (XVII. fejezet) tettesei közül pedig a súlyos „szemérem elleni bűncselekmények”⁸⁵ és a szándékos emberölés⁸⁶ elkövetőit.

⁸⁰ Ezt a bűncselekményt az a katona követi el, „aki a fegyelem és a rend fenntartását szolgáló általános hatályú parancsot, illetőleg tilalmat akár szándékosan, akár gondatlanságból megszegi” [62. § (1) bek.].

⁸¹ A 63. §-ban foglalt értelmező rendelkezés szerint őrt „az a katona, aki a katonai szolgálati utasítások szerint őrszolgálati tevékenységet fejt ki”.

⁸² Akkor, „ha a cselekményt a katona háború idején követte el, és a tettes által előrelátható eredményként egy vagy több ember életét veszttette, vagy nagy mennyiségű hadianyag pusztult el, avagy a cselekmény a hadműveletekre nagy hátránnyal járt” [70. § (4) bek.].

⁸³ „Engedetlenség őrrrel szemben” (70. §).

⁸⁴ „Őrutasítás megszegése” (88. §).

⁸⁵ „Azt a katonát, aki a honvédség által megszállt terület lakosságához tartozó személyen erőszakos nemi közöszlést (Btk. 232. §) vagy szemérem elleni erőszakot (Btk. 233. §) követ el, ... súlyos esetben halállal kell büntetni.” (117. §)

⁸⁶ „Azt a katonát, aki a szándékos emberölésnek a Btk. 279. vagy a 280. §-aiban meghatározott büntetést a honvédség által megszállt terület lakosával szemben követi el, halállal kell büntetni.” (119. §)

II. A kapitális szankció az 1950-es évek első felében

Az ötvenes évek elején a köztörvényes bűncselekmények körében folytatódott a szigorú anyagi büntető jogszabályok alkotása: ezt példázza a tervgazdálkodás büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 4., valamint a társadalmi tulajdon büntetőjogi védelméről szóló 1950. évi 24. törvényerejű rendelet. Az előbbi jogszabály a népgazdasági terv megvalósítását veszélyeztető vagy megghiúsító, illetve megghiúsítani törekvő bármely cselekményt halállal rendelt büntetni, ha az különösen súlyos sérelmet okozott, illetve, ha azt ugyanaz a személy többször követte el.⁸⁷ Az utóbbi pedig a társadalmi tulajdont, mint kiemelt tulajdoni formát sértő bűntettek elkövetőit rendelte különösen szigorú módon felelősségre vonni, melynek egyik eszköze a halálbüntetés volt. Eszerint „a társadalmi tulajdont, mint a dolgozó nép vagyonát ...fokozott büntetőjogi védelem illeti” (1. §). Aki társadalmi tulajdonban lévő vagyontárgyat ellop, elikkaszt, jogtalanul elsajátít, megrongál, avagy társadalmi tulajdonban lévő vagyonban csalással kárt okoz (3. §), halállal büntetendő, amennyiben „ugyanaz a személy ismételten követ el a társadalmi tulajdon ellen irányuló bűntettet, vagy ha a cselekmény elkövetésében bűnszövetkezet két vagy több tagja vesz részt”, feltéve hogy „az ilyen bűntett különösen nagy kárt okozott” [5. § (2) bek.]. Ezen kívül e törvényerejű rendelet értelmében mindenképpen, mérlegelési lehetőség nélkül halállal kellett szankcionálni a társadalmi tulajdonban lévő vagyontárgy felgyújtását vagy felrobbantását, valamint a társadalmi tulajdonban lévő vagyontárgy különösen nagy kárt okozó elrablását is (6. §).

Ugyancsak erre az időre (az ötvenes évek elejére) tehető a büntető anyagi jog általános részének rendezése, a megváltozott (a szocialista társadalmi-gazdasági

⁸⁷ „Bűntettet követ el, ... aki a népgazdasági terv vagy valamely részletterv megvalósítását veszélyezteti azáltal, hogy valamely dolgot szándékosan megrongál, rendeltetésszerű használatra alkalmatlanná tesz vagy megsemmisít.” (1. §) „Bűntettet követ el, ... aki kártevő céllal, így különösen abból a célból, hogy a népgazdasági terv vagy valamelyik részletterv megvalósítását veszélyeztesse, avagy a népgazdaság érdekét egyébként sértse, 1. a vállalat (üzem) működését megszünteti vagy korlátozza, avagy annak körében, illetőleg részére a munkát késedelmesen, hibásan vagy hiányosan végzi, illetőleg végezteti; 2. olyan termelést folytat, amely oktalan anyag-, energia- vagy munkaerő-pazarlással jár, nem felel meg a fennálló vagy várható szükségletek mértékének vagy jelentkezésük időpontjának vagy általában az észszerű gazdálkodás követelményeinek; 3. rendelkezése alatt álló, a vállalat (üzem) céljára szolgáló akár saját, akár hitelből származó tőkét felhasználatlanul hagyja.” (2. §) „Ha ... a cselekmény a népgazdasági terv megvalósítása vagy általában a népgazdaság rendje szempontjából különösen súlyos sérelmet idézett elő, a büntetés halálbüntetés.” [3. § (1) bek.] „Az 1. §-ban meghatározott büntett büntetése akkor is halálbüntetés, ha a cselekményt valamely gyár, bánya, közlekedési üzem, energiafejlesztő-berendezés, nagyobb mezőgazdasági üzem (gazdaság) vagy más hasonló fontosságú üzem (berendezés, intézmény stb.) tekintetében követték el, és annak következtében az üzem (berendezés, intézmény stb.) működése – bár csak időlegesen is – megbénult, avagy ha az 1. §-ban meghatározott és a jelen § (1) bekezdésének első mondata szerint minősülő több cselekményt ugyanaz a személy egy időben avagy rövid időköz alatt követ el.” [3. § (2) bek.] „Vétséget követ el a hatóságnak az a tagja vagy közege, aki a népgazdasági tervvel kapcsolatos hivatali kötelességének szándékos megszegésével a népgazdasági terv vagy valamely részletterv megvalósítását veszélyezteti.” (8. §) „Ha ... a [8. §-ban meghatározott] cselekmény a népgazdasági terv megvalósítása vagy általában a népgazdaság rendje szempontjából különösen súlyos sérelmet idézett elő, a büntetés halálbüntetés.” [9. § (4) bek.] „...a felbújtó a tettesre megállapított büntetési tétel alá esik”. (14. §)

rendre jellemző) viszonyokhoz való igazítása is. Ennek érdekében alkotta meg az Országgyűlés a büntető törvénykönyv általános részéről szóló 1950. évi II. törvényt (Bt.), mely a még mindig hatályban lévő (bár az időközben létrehozott jogszabályok által sok szempontból átalakított és kiegészített) Csemegi-kódex Első Részét váltotta fel.⁸⁸ Bár a törvény miniszteri indokolása elismerte egy teljes (általános és különös részt is magában foglaló) új Btk. megalkotásának szükségét, de egyúttal azt is kijelentette, hogy ennek még akadályai vannak.⁸⁹ Addig is azonban, amíg ezek az akadályok elhárulnak, szükséges egy új, a fennálló körülményekhez alkalmazkodó általános rész törvénybe iktatása.

Az így megszületett törvény a büntetések nemei között továbbra is ismerte a halálbüntetést (30. § 1. pont), amelyről a miniszteri indokolás a következőket mondta: „Ami a halálbüntetést illeti, kézenfekvő, hogy a kulturális színvonal emelkedése és a szocializmus megvalósítása ezt a büntetést nélkülözhetővé fogja tenni. Ez idő szerint azonban még nem állunk a fejlődésnek azon a fokán, amely megengedné a halálbüntetés eltörlését.”⁹⁰ A jogalkotó tehát elvi szinten deklarálta a leg súlyosabb szankció későbbi eltörlésének bekövetkezését, de az itt és most viszonyai között ezt még nem tartotta aktuálisnak. (Egyébként a szocializmus korszakában született későbbi büntető törvénykönyvek és büntető novellák mindegyike úgyszintén kinyilvánítja a halálbüntetés helytelenségét és jövőbeni megszüntetését, az adott helyzetben azonban azt sohasem tekinti még eltörölhetőnek.) A halálbüntetés azonban nem volt abszolút határozott büntetés, azt tíz évtől tizenöt évig terjedő börtönre⁹¹ lehetett enyhíteni, ha annak kiszabása a büntetés célja⁹² és a sú-

⁸⁸ A Btá. miniszteri indokolása szerint: „A büntettekről és vétségekről szóló büntetőtörvénykönyv (1878. évi V. tv.) a liberálkapitalizmus jogalkotásának jellegzetes terméke, és mint ilyen magán viseli keletkezése korának bélyegét. Minden büntetőtörvénykönyv a fennálló állami, gazdasági és társadalmi rend megvédésének eszköze; ámde alig lehet kétséges, hogy az a büntetőtörvény, amely a kapitalista termelésen nyugvó gazdasági és társadalmi rend megvédelmezésére volt hivatott, nem lehet alkalmas arra, hogy a népi demokrácia rendjét a dolgozó nép ellenségeivel szemben megoltalmazza. Olyan büntetőtörvénykönyvre van tehát szükség, amely a büntetőjog fegyvereivel védi a haladás eddig elért vívmányait, egyben pedig alkalmas arra, hogy a jövő fejlődését elősegítse.” Továbbá: „A javaslat a szocializmust építő társadalom védelmét tekinti hivatásának. Nyilvánvaló tehát, hogy mind az alapelvek megállapításánál, mind az egyes kérdések szabályozásánál figyelembe vette a szovjet szocialista büntetőjog alapvető tételeit és értékesíteni igyekezett azokat a gazdag tapasztalatokat, amelyeket a szovjet büntetőjogi tudomány és igazságszolgáltatás feltárt.”

⁸⁹ „A teljes büntetőtörvénykönyv nemcsak a bűncselekményekre és elkövetőikre, valamint a büntetésekre vonatkozó általános szabályokat öleli fel, hanem ezenfelül még az egyes bűncselekmények fogalmi meghatározását és a reájuk vonatkozó büntetési tételeket is magában foglalja. Az utóbbi ún. különös rész megalkotása még gondos előkészítést, anyaggyűjtést és számos büntetőjogi részletkérdésben való előzetes állásfoglalást tesz szükségessé, nehogy az új törvény rövid időn belül nagyobb számú lényeges kiegészítésre szoruljon. Olyan különös rész alkotása, amely nem léphetne fel az állandóság igényével, ellenkezőképpen a jogalkotás terén is szükséges tervszerűség és átgondoltság követelményeivel.”

⁹⁰ Indokolás II. Rész [Részletes Indokolás], „A 31. §-hoz”.

⁹¹ A Btá. egyetlen szabadságvesztés-büntetési fajtát ismert, a börtönt; ezenkívül nem tett különbséget büntettek és vétségek között sem. Ennek az volt az oka, hogy a szabályozást áttekinthető és közérthető formába kívánta önteni, segítve ezzel a népi ülnökök jogalkalmazását és -értelmezését. (Ugyanez a miniszteri indokolás szavaival: „A javaslat megalkotásánál irányadó volt az a körülmény is, hogy a büntető igazságszolgáltatás egész területén és annak minden fokán népi ülnökök működnek közre. Az így megszervezett büntetőbíróóság kezébe tehát olyan törvényt kell adni, amely nem idéz fel szük-

lyosító és enyhítő körülmények⁹³ figyelembe vételével túl szigorú lett volna.⁹⁴ Az 52. § még tovább ment; eszerint „azokban az esetekben, amelyekben a jelen törvény korlátlan enyhítést enged,⁹⁵ a törvényben megállapított főbüntetésre tekintet nélkül akár börtönt, akár pénzbüntetést lehet kiszabni; ilyen esetben a börtön-, illetőleg a pénzbüntetés legkisebb mértéke ... is alkalmazható”. A Btá. ezen kívül ismerte a halállal büntetendő deliktumok elévülését, mint büntethetőséget kizáró okot is: a 25. § a) pontja szerint az elévülés ilyen esetben 15 év elteltével következett be. Végül az egyik legfontosabb garanciális rendelkezés az 1950. évi II. törvényben az volt, hogy a tizennyolcadik évét már betöltött, de a huszadik évét még be nem töltött személlyel szemben az egyébként halállal büntetendő büntett miatt is életfogytig tartó börtönt lehetett csak kiszabni; ezen előírás érvényét azonban erősen lerontotta az, hogy külön törvény ettől eltérően is rendelkezhetett (53. §).

Ez utóbbi szabályt pontosította és egészítette ki a büntetőtörvénykönyv általános részének hatálybaléptetéséről szóló 1950. évi 39. tvr., amely a fiatakorúakra kiszabható szabadságvesztés (a tvr. értelmében fogházbüntetés) leghosszabb tartamát 15 évben állapította meg, kimondta továbbá, hogy fiatakorúval (18. életévét még be nem töltött személlyel) szemben sem halálbüntetést, sem életfogytig tartó szabadságvesztést nem lehet alkalmazni. Azt pedig, aki 15. életévét még nem töltötte be, legfeljebb ötévi szabadságvesztésre lehetett ítélni.⁹⁶ (Ugyanez a törvényerejű rendelet szabályozta egyébként a különböző büntetések, és ezen belül természetesen a jogerősen kiszabott halálbüntetés végrehajthatóságának elévülését is: ez utóbbi a 23. § (1) bek. a) pontja értelmében húsz év elteltével következett be. Végül a 27. § a kivégzés módjával kapcsolatban előírta, hogy „a halálbüntetést zárt helyen, kötéllel, ha pedig a végrehajtásnak ez a módja akadályba ütközik, agyonlövésssel kell végrehajtani.”)⁹⁷ A fiatakorúakra vonatkozó fenti szabályokat az

ségtelen jogi bonyodalmakat, kerüli a felesleges jogászi aprólékosságot, hanem e helyett világos és áttekinthető szabályozásra törekszik.”)

⁹² „A büntetést a dolgozó nép védelme érdekében, az elkövető megjavítása és nevelése, továbbá általában a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása végett kell alkalmazni.” [50. § (1) bek.]

⁹³ „A büntetést – általános céljának szem előtt tartásával – a törvény által megszabott kereten belül olyan mértékben kell kiszabni, amely igazodik a büntett társadalmi veszélyességéhez és az elkövető egyéniségéből a társadalomra háruló veszélyhez, megfelel az elkövető bűnösségének, valamint az elkövető terhére, illetőleg javára egyébként figyelembe jövő körülményeknek és az okozott sérelemnek is...” [50. § (2) bek.]

⁹⁴ 51. § (1) bek., valamint (2) bek. a) pont.

⁹⁵ „Ilyen esetek a csökkent beszámítás [10. § (3) bek.], a társadalmi veszélyesség kérdésében tanúsított, méltányolható körülmény által előidézett tévedés [14. § (2) bek.], az alkalmatlan kísérlet és a kísérletől visszalépés esete, valamint a hozzá hasonló esetek [18. § (2) és (3) bek.], az előkészülettelől visszalépés stb. esete [19. § (3) bek.]. Ilyenkor a bíró a törvényben egyébként megállapított halálbüntetés helyett börtönt vagy pénzbüntetést ... alkalmazhat, és azt annak legalacsonyabb mértékében, tehát harminc napban, illetőleg tíz forintban is kiszabhatja.” (Indokolás II. Rész [Részletes Indokolás], „Az 52. §-hoz”).

⁹⁶ A tizenkét év alatti gyermekkorúnak számítottak, és mint ilyenek nem voltak büntethetők.

⁹⁷ Négy évvel később a büntető perrendtartás módosításáról szóló 1954. évi V. törvény hatálybalépéséről és végrehajtásáról rendelkező 1954. évi 17. törvényerejű rendelet 30. §-a szó szerint ugyanígy rendelkezett.

1951. évi 34. tvr.⁹⁸ gyakorlatilag szó szerint megismételte, azzal, hogy egyrészt pontosan definiálta a fiatalkorú fogalmát,⁹⁹ másrészt, hogy – a Btá.-val összhangban – immáron velük szemben sem fogház-, hanem börtönbüntetés kiszabását írta elő, harmadrészt pedig azzal, hogy (a Btá.-hoz hasonlóan) kifejezetten lehetővé tette, hogy külön törvény e szabályoktól eltérően is rendelkezessen.

III. A forradalmi büntetőjog (1956-1962)

1956-ban és az azt követő években egy időre újra előtérbe került a rendkívüli bíráskodás, részben a gyorsított eljárás, részben a rögtönbíráskodás, részben pedig az újra felállított népbíróságok (népbíróági különtanácsok) révén. A gyorsított eljárást (bár magát ezt az elnevezést még nem tartalmazta) az 1956. november 12-én kihirdetett és hatályba lépett 1956. évi 22. tvr. vezette be.¹⁰⁰ Ez a törvényerejű rendelet még pusztán annyit mondott ki, hogy egyes deliktumok¹⁰¹ esetében „az ügyészség az elkövetőt vádirat mellőzésével a bíróság elé állíthatja, ha az elkövetőt tetten érik, vagy ha a szükséges bizonyítékok nyomban a bíróság elé tárhatók” [1. § (1) bek.].¹⁰² Ezt azonban sokkal részletesebb szabályozásával hamarosan felváltotta (és ezzel hatályon kívül helyezte [lásd: 8. § (2) bek.]) a gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló 1957. évi 4. tvr.,¹⁰³ amely a halálbüntetés alkalmazhatóságán kívül visszaható hatállyal is rendelkezett [8. § (1) bek.]. A tvr. értelmében meghatározott bűncselekmények¹⁰⁴ esetében gyorsított eljárásra¹⁰⁵ akkor kerülhetett sor, ha a terhelt előzetes letartóztatásban volt, a szükséges bizonyítékok rendelkezésre álltak, és az ügyész azt indítványozta. Az eljárás lefolytatására a megyei (fővárosi) bíróságoknál, a Legfelsőbb Bíróságnál és a katonai bíróságoknál

⁹⁸ A tvr. teljes címe: 1951. évi 34. törvényerejű rendelet a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogi és büntető eljárási rendelkezésekről.

⁹⁹ A büntetőtörvények alkalmazásában fiatalkorú az, aki a bűncselekmény elkövetésekor tizenkettedik életévét meghaladta, de tizennyolcadik életévét még nem töltötte be. (1. §)

¹⁰⁰ A jogszabály teljes elnevezése: 1956. évi 22. törvényerejű rendelet egyes bűncselekmények tekintetében a büntető eljárás egyszerűsítéséről.

¹⁰¹ Gyilkosság, szándékos emberölés, gyújtogatás, rablás, fosztogatás (betöréses lopás), lőfegyver jogtalan használatával elkövetett bármely büntett, illetve mindezen cselekmények kísérlete.

¹⁰² Továbbá: „...a bíróság az ügy tárgyalására nem tűz határnapot és idézéseket sem bocsát ki. Az ügyészség a tárgyaláson szóval terjeszti elő a vádat. A tanúk és a szakértők előállításáról, valamint egyéb bizonyítékoknak a bíróság elé tárásáról az ügyész gondoskodik.” [1. § (2) bek.]

¹⁰³ Kihirdettetett és hatályba lépett 1957. január 15-én.

¹⁰⁴ E cselekmények magukban foglalták az 1956. évi 22. tvr.-ben meghatározott deliktumokat; továbbá a lőfegyver és robbanóanyag engedély nélküli tartásával vagy jogtalan használatával elkövetett büntetteket; a különböző közérdekű, közlekedési, honvédelmi és hasonlóan fontos más üzemek működésének szándékos megzavarását, ilyen cselekményre izgatást vagy felhívást, ha ezek tömeges munkabeszüntetésre irányultak vagy egyébként nagy veszéllyel fenyegettek; a közlekedés szándékos veszélyeztetésével elkövetett büntettet; a népköztársaság vagy a népi demokratikus államrend elleni szervezkedést és az erre irányuló szövetkezést; a lázadást; valamint a hűtlenséget.

¹⁰⁵ Magának a gyorsított eljárásnak, illetve annak lefolyásának szabályozása érdemileg megegyezett az 1956. évi 22. tvr.-ben foglaltakkal.

is különtanácsot kellett alakítani,¹⁰⁶ amelynek a fenti büntettek esetén halálbüntetést kellett kiszabnia.¹⁰⁷ A fellebbezés megengedett volt (azt az LB különtanácsa bírálta el), azonban a rendes határidők sem az elsőfokú, sem a fellebbezési eljárásban nem voltak irányadóak (az eljárást a lehető legrövidebb időn belül /ez a gyakorlatban rendszerint legfeljebb néhány hét volt/ le kellett folytatni). Az első halálos ítélet kiszabására gyorsított eljárás keretén belül elsőfokon 1957. február 12-én, másodfokon pedig március 19-én került sor. A gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló 1957. évi 4. tvr.-t 1957. július 3. napjával az 1957. évi 34. tvr. 38. § (2) bekezdése helyezte hatályon kívül.

A statáriumot nem sokkal az 1956. évi 22. tvr.-t követően, 1956. december 11-én az 1956. évi 28. törvényerejű rendelet hirdette ki,¹⁰⁸ ennek alapján pedig négy nappal később Miskolcon már meg is hozták és végre is hajtották az első halálos ítéletet. A jogszabály a forradalom (a hivatalos szóhasználat szerint az „ellenforradalom”) megtorlásának jegyében született,¹⁰⁹ és a gyilkosságra, a szándékos emberölésre, a gyújtogatásra, a rablásra, a fosztogatásra, a közérdekű üzemek és a közönség életszükségletének ellátására szolgáló üzemek szándékos megromlásával elkövetett büntettek, mindezen deliktumok kísérletére, valamint lőfegyver, lőszer, robbanószer vagy robbanóanyag engedély nélküli tartására^{110 111} (továbbá mindezen büntettek elkövetésére létesült szövetségre és az ezekre irányuló szervezkedésre) írt elő rögtönítélő eljárást.¹¹² A processzust magát – a tvr. értelmében

¹⁰⁶ Az elsőfokú különtanácsok elnöke hivatásos bíró volt (őt a megyei /fővárosi, katonai/ bíróság elnöke jelölte ki), két tagja pedig népi (a katonai bíróságoknál katonai) ülnök (őket pedig a NET választotta). A Legfelsőbb Bíróság különtanácsának elnöke és egy tagja hivatásos bíró volt (akiket az LB elnöke jelölt ki), három tagja pedig népi ülnök (szintén a NET által választva).

¹⁰⁷ Ez alól kivétel volt a korábban említett azon eset, amikor a különtanács a tvr. hatályba lépése (1957. január 15.) előtt elkövetett deliktumok ügyében járt el.

¹⁰⁸ A hatályba lépést a tvr. 1. §-a szokatlan pontossággal adta meg: 1956. december 11. 18 óra.

¹⁰⁹ Ennek illusztrálására, illetve az ekkori hivatalos ideológiai alapállás bemutatására kiválóan alkalmas a tvr. preambuluma, amely a következőket írja: „Az a körülmény, hogy nagy mennyiségű lőfegyver van ellenforradalmi elemek, hivatásos bűnözők, felelőtlen zavartkeltők és fegyvertartásra nem jogosult más személyek birtokában, akadályozza a rend helyreállítását és veszélyezteti az állampolgárok személyi, valamint vagyonbiztonságát. Népköztársaságunk ellenségei fegyverek birtokában gyilkosságok elkövetésétől sem riadnak vissza, és megfélemlítik azokat a becsületes dolgozókat, akik békés alkotó munkájukkal egész népünk érdekeit kívánják szolgálni. A becsületes dolgozók joggal követelnek hathatós intézkedéseket ennek a túrhetetlen állapotnak megszüntetése érdekében.”

¹¹⁰ Érdekes, hogy az 1956-ot követő statáriális eljárások döntő többségét (Markó György Horváth Miklós által idézett tanulmánya szerint több mint 80 %-át, 438-ból 339-et) ez utóbbi bűncselekmény miatt folytatták le, bár halálbüntetést az enyhítő rendelkezések alkalmazásával az esetek döntő többségében ily büntetést nem szabtak ki. (Vö.: Markó György: A katonai bíróságok statáriális ítéletei 1956 december – 1957 október között, *Hadtörténelmi Közlemények*, 3 (1996), 117. o., idézi: Horváth Miklós: A forradalmat követő megtorlás a katonai igazságügyi szervek tevékenységének tükrében, *Katonai perek a kommunista diktatúra időszakában 1945–1958* (szerk.: Okváth Imre), Budapest, Történeti Hivatal, 2001, 218. o.)

¹¹¹ Ezt a büntetést követte el egyébként az is – és volt statárium alá vonható –, aki tudott arról, hogy más személy ilyen eszközöket tart, és azt a hatóságnak, mihelyt lehetséges volt, nem jelentette be.

¹¹² Az 1956. évi 32. tvr. két nappal később (november 13-án) azzal a rendelkezéssel egészítette ki a tárgyalta jogszabályt, hogy „a rögtönítélő bíróság, ha a terheltet a rögtönítélő eljárás alá tartozó valamely bűncselekményben bűnösnek nyilvánítja, ítéletében halálbüntetést szab ki” [1956. évi 32. tvr. 1. §, illetve 1956. évi 28. tvr. 3. § (3) bek.]

– a katonai bíróságok, mint rögtönítélő bíróságok folytatták le, de a NET más bíróságokat is megbízhatott ilyen eljárások lefolytatásának jogával.

A rögtönbíráskodásról szóló törvényerejű rendelet a kormányt hatalmazta meg mind a statárium kihirdetésére,¹¹³ mind az arra vonatkozó részletszabályok kialakítására; ezen feladatainak a kormány a 6/1956. (XII. 11.) Korm. rendelettel tett eleget. Ez formálisan hatályon kívül helyezte a rögtönítélő eljárást addig szabályozó 8.020/1939. M. E. számú rendeletet, valójában azonban ahhoz képest csak néhány érdemi újítást vezetett be. Ezek közé tartozott, hogy a rögtönítélő bíróság személyi összetétele átalakult; a korábbi öt hivatásos bíróból álló tanács helyett háromfős, egy hivatásos bíróból, mint elnökből, és két népi ülnök tagból álló tanács járhatott el. Ezen kívül a kegyelmi kérelemnek az ítélet azonnali (két órán belüli) kivégzést eredményező elutasítását csak egyhangúan lehetett kimondani; ha tehát legalább az egyik bíró a kegyelmi kérelmet támogatta, azt az igazságügy-miniszter útján fel kellett terjeszteni a Népköztársaság Elnöki Tanácsához. A rögtönbíráskodást végül az 1957. évi 62. tvr. 1957. november 3-i hatállyal szüntette meg; eddig az időpontig a statáriális eljárásokban összesen 70 halálos ítélet született.¹¹⁴

Végül a forradalom („ellenforradalom”) utáni idők harmadik jellemző különleges bírósági formája (a gyorsított és a rögtönítélő bíráskodás mellett) az ismét életre hívott népbíráskodás volt. Ezt az ítélkezési formát a népbírói tanácsokról és a bírósági szervezet, valamint a büntető eljárás egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1957. évi 34. tvr. vezette be újra, de – a 81/1945. M. E. számú rendelettel ellentétben – arra nem hozott létre önálló törvénykezési szervezetet, hanem a népbíráskodással kapcsolatos feladatok ellátását a rendes bíróságok keretében működő külön tanácsokra bízta. A megyei (fővárosi) bíróságokon a népbírói tanács egy hivatásos bíróból, mint tanácsvezetőből, és két laikus népbíróból, a Legfelsőbb Bíróságon pedig a hivatásos tanácsvezető mellett négy népbíróból állt.¹¹⁵
¹¹⁶A megyei népbírói tanácsok, illetve a Legfelsőbb Bíróság népbírói tanácsa előtti eljárás a gyorsított eljárás szabályai szerint folyt, mégpedig ugyanazon bűncselekmények miatt, mint amelyek elkövetőivel szemben az 1957. évi 4. tvr. szerint a gyorsított eljárást egyébként alkalmazni lehetett. Tulajdonképpen a népbírói tanácsokról szóló törvényerejű rendelet a gyorsított büntető eljárás szabályozásáról

¹¹³ Az elrendelésnek magának (valamint természetesen a megszüntetésnek) a joga azonban továbbra is a NET-et illette meg.

¹¹⁴ Ezek közül 20 halálos ítéletet köztörvényi bűncselekmények miatt hoztak, amely ítéletek mindegyike kivétel nélkül végre is lett hajtva; 50 ítélet pedig „ellenforradalmi bűntettek” miatt született, ezek közül azonban ténylegesen ‘csak’ 26-ot hajtottak végre, 1 ítéletet a törvényesség érdekében használt perújítás folyamán börtönbüntetésre változtattak, 23 halálra ítéltnek pedig megkegyelmeztek.

¹¹⁵ A népbírakat a NET választotta határozatlan időre a 30. életévüket betöltött, büntetlen előéletű magyar állampolgárok közül; ítélkezési jogaik és kötelességeik a tanácsvezetővel azonosak voltak

¹¹⁶ A katonai büntető eljárásban is bevezették a „népbíráskodást”; itt a katonai bíróságoknál és az LB katonai kollégiumánál alakított külön tanácsok jártak el, amelyeknek a hivatásos katonai bíró mellett nem laikus népbírák, hanem a NET által választott (ám ugyancsak a joghoz nem értő) katonai ülnökök voltak a tagjai.

szóló tvr. 'utódjának', felváltójának és helyettesítőjének tekinthető (ez abból is látszik, hogy utóbbit éppen az 1957. évi 34. tvr. helyezte hatályon kívül).¹¹⁷

A népbírósi tvr.-ben foglalt tényállások megvalósítóit a népbírósi tanácsok főszabály szerint halálra kellett, hogy ítéljék, de méltányosságból lehetőségük volt arra is, hogy ehelyett életfogytiglani vagy 5-15 év közötti börtönbüntetést szabjanak ki. A tvr. visszaható hatállyal rendelkezett (36. §), ám ez a halálbüntetés alkalmazhatóságára nem vonatkozott (ez a szabály szintén pontosan megegyezett a gyorsított büntető eljárás szabályozásáról szóló 1957. évi 4. tvr.-ben foglaltakkal). Az eljárást általában a megyei népbírósi tanácsok¹¹⁸ folytatták le, de az LB népbírósi különtanácsa járt el már első fokon is akkor, ha az LB elnöke az ügyet ennek hatáskörébe vonta, illetve akkor is, ha a legfőbb ügyész ott emelt vádat. A kor 'igazságszolgáltatását' jól jellemző körülmény volt, hogy a fellebbezésnél nem létezett a súlyosítási tilalom; a fellebbezés folytán az LB-hez került elsőfokú ítéletet akkor is meg lehetett az elítélt hátrányára változtatni, ha csak ő maga (és az ügyész nem) fellebbezett;¹¹⁹ ezenkívül az LB elnöke bármely első fokon (akár a rendes bíróságok által) elbírált ügyet is az LB népbírósi tanácsának hatáskörébe vonhatta, ha azt a legfőbb ügyész eléje terjesztette.¹²⁰ A jogerős ítéletet kiszabó tanács (a speciális bíróságokra vonatkozó korábbi szabályokhoz hasonlóan) a kegyelemre ajánlás felől maga dönthetett; ám ha az elítéltet nem ajánlotta kegyelemre, akkor az ítéletet nem kellett azonnal végrehajtani (bár a halálbüntetés – későbbi – végrehajtása iránt mindazonáltal intézkedni kellett), továbbá a kegyelemre ajánláshoz elegendő volt a tanács tagjainak egyszerű szótöbbsége.¹²¹

¹¹⁷ Az 1957. évi 34. tvr. ugyan már 1957. június 15-én hatályba lépett, ám a népbírósi tanácsokról szóló I. fejezetet (1-26. §§) a 41/1957. (VI. 29.) kormányrendelet 1. §-a csak 1957. július 3-án léptette hatályba.

¹¹⁸ A népbírósi tvr. végrehajtására kiadott 5/1957. (VI. 29.) igazságügy-miniszteri rendelet (mely a tvr.-rel együtt július 3-án lépett hatályba) hat bíróságot (meghatározott illetékességi területtel) ruházott fel a népbíráskodás jogával: a fővárosi bíróságot, a Pest megyei bíróságot, valamint a miskolci, a szegedi, a pécsi és a győri megyei bíróságot.

¹¹⁹ A népbírósi eljárások során három vádlottal történt meg az, hogy a nem halálos ítéletet kimondó döntés ellen csak a védő fellebbezett, ám a Legfelsőbb Bíróság mégis a terhelt hátrányára változtatta meg az elsőfokú ítéletet, és másodfokon halálbüntetést szabott ki.

¹²⁰ Az a rendelkezés is pusztán a megtorlás igazságszolgáltatásnak álcázott problémamentes lefolyását szolgálta, amely előírta, hogy „ha azt az állam érdekének megóvása különösen indokolja, meghatalmazott vagy kirendelt védőként csak az az ügyvéd járhat el, akit az igazságügy-miniszter az e célra összeállított jegyzékbe felvett” [31. § (1) bek.]. (Magának az egész jogszabálynak ezt a jellegzetességét egyébként leplezetlenül megmutatja a tvr. miniszteri indoklása, melynek második bekezdése a következőképpen szól: „A gyorsított eljárás, valamint a Legfelsőbb Bíróság népbírósi tanácsának ítélezése bebizonyította, hogy ez az eljárás és bírósági szervezet legalkalmasabb a politikai indító okból elkövetett, illetőleg politikai célzatú bűntettek elbírálására. Ezért az ellenforradalmárok elleni további következetes küzdelem, az ellenforradalmi elemek végleges felszámolása érdekében az ilyen bűntettek elbírálását – átmenetileg – elsőfokon a megyei bíróságoknál szervezett népbírósi tanácsokra kell bízni.”)

¹²¹ Ez az elmúlt évtizedek szabályaihoz képest, amelyek egyhangúságot írtak elő, mindenképpen előrelépést jelentett, ám visszalépésként értékelhető a rögtönbíráskodás részletes szabályainak megállapításáról szóló 6/1956. (XII. 11.) Korm. rendelet 13. § (1) bekezdésében foglalt szabályhoz képest, amely a kegyelemre ajánlás 'elutasítását' kötötte az egyhangúság feltételéhez.

E tvr.-nek a népbírószági tanácsokra vonatkozó részét 1961. április 16. napjával az 1961. évi 7. tvr. helyezte hatályon kívül, de a megtorlás korszaka nagyrészt már 1958 őszén véget ért.¹²² Eddig az időpontig (egészen pontosan 1958. október 7-ig) a 'civil' népbírószági tanácsok 93 jogerős halálos ítéletet hoztak,¹²³ amelyek közül 81-et ténylegesen végre is hajtottak,¹²⁴ a katonai tanácsok pedig 63-at (amelyek közül 62 lett végrehajtva). Ha ezeket a számokat hozzáadjuk a rögtönbírószágok által halálra ítéltékhez (most csak kifejezetten az ellenforradalmi büntettek miatt halálra ítélték vége), akkor láthatjuk, hogy eddig az időpontig pontosan 206 halálos ítélet született ilyen ügyekben, amelyek elítéltek közül 169 személyt ki is végeztek. Ezenkívül ebben az időszakban (1956. november 11 – 1958. október 7. között) 30 személyt köztörvényi bűncselekmények miatt ítélték halálra (ebből húszat a rögtönbírószág, egyet a katonai, kilencet pedig a rendes bíróságok), és őket mind ki is végezték; az ekkor jogerősen halálbüntetéssel sújtott összesen 236 emberből¹²⁵ tehát 199 elkövetővel szemben hajtották végre ténylegesen a halálos ítéletet.¹²⁶ Az utolsó, 1956 miatti kivégzésre pedig 1961. július 15-én került sor; ezzel végérvényesen véget ért a terror időszaka. Az 1956. november 4. és 1962. december 31. közötti időszakban mindösszesen 341 személyt végeztek ki, közülük 229-et¹²⁷ a forradalomhoz kapcsolódó deliktum miatt.¹²⁸

A rendkívüli büntetőjog és a halálbüntetést extenzíven alkalmazó anyagi jogi normák korszaka tehát 1962-ben ért véget, amely év július havának 1. napján hatályba lépett¹²⁹ hazánk második egységes és átfogó, a büntetteknek immáron (országunk történetében először) teljes körét (ideértve az állam elleni és a katonai

¹²² Ez nem azt jelentette, hogy ezt követően ne tárgyaltak volna a népbírószági tanácsok 'ellenforradalmi' jellegű büntető ügyeket, illetve hogy ne hoztak volna halálos ítéleteket vagy ne történtek volna kivégzések. A híres Blaski-ügyet például 1958. október 28-án kezdték el tárgyalni, az elsőfokú ítélet 1958. november 21-én, a másodfokú pedig 1959. március 19-én született; mint ismeretes, ez volt az a per, amelyben Mansfeld Pétert előbb életfogytiglani börtönre, másodfokon azonban (megvárva nagykorúvá válását) halálra ítélték, és 1959. március 21-én kivégezték. Azon kijelentésben tehát, hogy „a megtorlás korszaka 'nagyrészt' már 1958 őszén véget ért”, pusztán arról van szó, hogy a futószalagon gyártott halálos ítéletek és kivégzések korszaka nagyjából erre az időre fejeződött be, és nem arról, hogy soha többé ilyenekre nem került sor.

¹²³ A leghíresebb ilyen halálos ítéletek 1958. június 15-én a Nagy Imre-perben születtek, amelyben a forradalom volt miniszterelnökén kívül Maléter Pált és Gimes Miklóst is halálra ítélték és másnap, június 16-án kivégezték. (Szilágyi József ügyét – éhségstrájkja miatt – az LB Vida Ferenc vezette népbírószági tanácsa Nagy Imréék ügyétől elkülönítve tárgyalta, és első fokon jogerős ítéletében 1958. április 22-én őt halálra ítélt; kivégzésére április 24-én került sor; Losonczy Géza pedig még az előzetes letartóztatás alatt elhalálozott, máig tisztázatlan körülmények között.)

¹²⁴ Nyolc személyt szökésük miatt nem lehetett kivégezni, hárman a törvényesség érdekében használt perorvoslat keretében halálbüntetés helyett börtönbüntetést kaptak, egy személynek pedig a NET megkegyelmezett.

¹²⁵ A nem jogerősen halállal büntetett elítéltek száma ugyanezen időszakban 277 volt.

¹²⁶ Az adatok forrása: Horváth Ibolya (szerk.): *Iratok az igazságszolgáltatás történetéhez*, I. kötet, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1992, 654. o.

¹²⁷ Ezek többségét, 117 személyt a fegyveres harcban való részvétellel kapcsolatos valamely cselekmény miatt ítélték halálra.

¹²⁸ A forradalom miatt felelősségre vontak teljes száma 26.621, akiknek döntő többségét rövid (néhány éves) szabadságvesztésre ítélték. (Az adatok forrása: Zinner Tibor: *A kádári megtorlás rendszere*, Budapest, Hamvas Intézet, 2001, 421-423. és 436. o.)

¹²⁹ A hatályba léptetést az 1962. évi 10. tvr. végezte el.

bűncselekményeket is) szabályozó büntető törvénykönyve, az 1961. évi V. törvény. Ez az átfogó jelleg egyszersmind azt is jelentette, hogy az új Btk. hatályba lépésével (egyetlen kivétellel)¹³⁰ hatályukat veszítették mindazon jogszabályok, melyek külön törvényekben nyilvánítottak bármely magatartást büntetendőnek, illetve írtak elő bármely cselekményre büntetőjogi szankciót, és Magyarországon Btk.-n kívüli büntető anyagi rendelkezések ezt követően soha többé nem is alkottattak.

¹³⁰ Ez az egyetlen kivétel az 1945. évi VII. törvény, pontosabban az e jogszabállyal törvényerőre emelt 81/1945. (II. 5.) ME rendelet volt, amelynek egyes, háborús és népellenes bűncselekményekre vonatkozó rendelkezései hatályban maradtak, azzal, hogy az azokra eredetileg lehetővé tett életfogytig tartó kényszermunka és életfogytig tartó fegyházbüntetés a továbbiakban nem alkalmazható. [1962. évi 10. tvr. 2. § (3) bek.]